

MŰFAJOK ÉS SZEREPEK**Fülep Lajos levelezése hét kötetben¹**

Méltó és illő volt, hogy 2007. július 29-én az Akadémia falai között ünnepeltük Fülep Lajos levelezéskötet-sorozatának befejezését, s hogy betetőződött egy több mint másfél évtizedig végzett tudományos munka, amely a huszadik század egyik legnagyobb magyar szellemének organikus életjeleit, gondolatmenetét és esetlegességeit, reflexióit és önreflexióit, rendszereit és terveit rögzíti a jövő számára. Mintha magnószalagok kerültek volna elő, amelyeket a legendás Széher úti séták résztvevői rögzítettek, és most szakvakat csalnának elő a diákkori Párizsból, a firenzei évekből, a Szellem szerkesztőségéből, a Vasárnapi Körből, az 1919-es professzori katedráról, Zengővárkonyból, az Eötvös Collegiumból, majd a késői beérkezés magaslatairól. 3333 levelet kellene most jellemeznünk, s nem a számmisztika nyugöz le bennünket, hanem a kincsek tengere, amely kikerülhetetlen volt és marad a kutatás számára. Ezért a mai méltatás csak első tisztelgés lehet két nagy teljesítmény előtt, amelyet követnie kell a Fülep-életmű szembesítésének a levelek többleteivel, hiányjelzéseivel, távlataival és háttérrel adó szerepével. Így a most lezárult hétkötetes sorozat gazdag szövegtömegét nemcsak a megírt Fülep-művek függvényének tekintem, hanem az életmű részének is.

Üstökösökként feltűnt fiatalkori művei után – írja pályájáról Lőrinc Ernő 1964-ben –, a *Magyar művészet* nem talált megérdemelt fogadtatásra, még a *Művészet és világnézet* kíséretében sem. Fülep ekkor már évek óta vidéken él, ahonnan csak hébe-hóba hallat magáról. Egy időben riaszt, agitál, törvényt szorgalmaz a kivesző baranyai magyarok és általában a pusztuló magyarság megmentésére. Emellett mindössze néhány könyvismertetés, Dante-töredék, hozzászólás a Babits-féle szellemtörténet értékeléséhez, a Válasz elindító írása, a kortársi építészetről írott tanulmány mutatta életjeleit, tehát 1920 és 1940 között alig tucatnyi megnyilatkozás. Amikor 1942-ben néhányan felfedezik, és írásainak kiadását elhatározva kutatásba kezdenek, csak annyit tudnak meg felőle, hogy Zengővárkonyban lelkészkedik, s valamit csinál a pécsi egyetemen. Fülep persze nem ért egyet azzal, hogy önfeladásnak minősítsék ekkori időszakát, s vállalkozik „érdemes dolgai” összeszedésére. De válaszában nagyobb hangsúlyt ad nagy tervének, művészetfilozófiája megírásának, amelyet nem hagyott abba 1923 óta, sőt... Tudjuk, hogy ez a nagy mű teljesen sohasem készült el, s később is főleg egyetemi előadásokban fogalmazódott

¹ *Fülep Lajos levelezése*, I–VII, szerkesztette, a jegyzeteket és a mutatókat összeállította F. CSANAK Dóra, Bp., MTA, 1990–2007.

meg. Ezért nem tekinthetünk el a különbségtől az indulás dinamikája és a két világháború közötti Fülep Lajos befele forduló önmegfogalmazása között. Tehát nemcsak metaforikusan mondhatjuk, hogy szellemi egzisztenciájában akkor a feléje irányuló zarándoklatok töltötték be a fő szerepet. Zengővárkony valóságos szellemi zarándokhely lett, s azzá vált később az Eötvös Collegium és még inkább a Széher út. Ami nem mond ellent annak, hogy amikor 1945 után visszahívják a fővárosba, ismét alpművekben folytatta művészettörténeti és művészetfilozófiai gondolatmenetét. Itt és most azt a hézagokat kitöltő szerepet kell kiemelnünk, amely Fülep személyiségének sugárzásában és személyes kapcsolatrendszerében öltött testet. Ez a szerep nemcsak megnöveli a levelezés jelentőségét, hanem az életmű részévé is teszi azt. Amint megtette annak idején Kazinczy Ferenc pályáján a nyelvújító és az irodalomszervező hivatástudata. Úgy vélem, a nagy mű titka a vállalt szerep és a megtalált műfaj találkozása. Fülep Lajos hatalmas levelezés-korpuszában ez a titok az értékek forrása.

S a műfaj és a feladatok találkozása még tovább is folytatódott a Fülep-levelezés kiadásának történetében. Timár Árpád az MTA Művészettörténeti Intézetében a téma felelőseként, F. Csanak Dóra pedig szerkesztőként fogalmazta meg több ízben a kutatás indítékait és eredményeit. Csanak Dóra azt írja kandidátusi értekezésének, a Teleki Józsefről szóló monográfiájának bevezetésében, hogy a téma kidolgozását „hivatali feladatként” kapta az Akadémiai Könyvtár alapításának és kezdeti szakaszának megírásakor. Könyvtárosnak, pontosabban könyvtári kéziratárosnak tartja magát, s munkái jelentősége azért lép túl a hivatali feladatkörön, mert organikus fejlemények. Önfeláldozó filológiai tevékenység ez, de egyben nagy célok szolgálata is. Abban az országban, ahol a történelmi múlt dokumentumait újra és újra megsemmisítették vagy legalábbis megritkították a történelmi katasztrófák, a legmagasabb rendű feladatok közé tartozik a kéziratok hagyatékok felkutatása, befogadása, regisztrálása és feldolgozása. A sorozatos könyvtári kiadványok mellett Csanak Dóra első nagyobb vállalkozása a Móricz Zsigmond-levelek kiadása volt. Ez mintegy előiskolája lehetett a nagyobb volumenű Fülep-levelezés szerkesztésének és gondozásának. De ezt már a szerencsés véletlenek személyes ügyé is tették. Az utoljára kiadott 7. kötet jegyzetei között a következőt olvassuk Csanak Dóráról: „...gimnazistaként, a szülői házban ismerte meg Fülep Lajos *Magyar művészet* című könyvét. Személyes találkozásra Fodor András közvetítésével, 1950-ben, francia-könyvtár szakos egyetemi hallgatóként egy zeneakadémiai Bach-hangversenyen került sor. A koncert után Fülep Lajos meghívta a társaságot egy pohár sörre, s neki búcsúzáskor felajánlotta, csatlakozzék az Eötvös collegiumi lakásán hetenként meglátogató tanítványaihoz. Erre először 1951 tavaszán került sor, majd [Fülep] Széher útra költözése után rendszeressé vált, s a találkozások Fülep Lajos haláláig tartottak.” Ezután a jegyzet hozzáteszi, hogy halála előtt a professzor rábízta kéziratok hagyatékának elhelyezését a Kézirattárban.

Tudjuk, hogy az Eötvös Collegium nemcsak véletlen találkozóhelye volt a professzornak és a Fülep-körnek. A szellem letéteményeseinek, amilyen Fülep Lajos gondolatmenete és az Eötvös Collegium elit szelleme volt, szükségképpen találkoznia kellett. Mind a kettőben jelen volt a kreatív szabad gondolkodás, s a munka és az igény maxima-

lizmusa, amihez hozzáadódott a kollégisták szerzetesi elzártága, aszkézise. A Collegium kezdettől fogva nyitott volt az irodalom és a társművészetek jelöltjei előtt, ezért mindig akadt tagjai között író vagy zenész. Ezt a látóhatárt tágította ki Fülep Lajos, amikor a művészettörténész-jelöltek mellett maga köré engedte későbbi híveit is, és rendszeres tárlatlátogatásra kísértette magát, miközben a koncert- és operakultusz fenntartásához is hozzájárult. A Collegium nőmentes intézmény volt, de a fiúk leánykapcsolatai révén a Csanak Dórák is bekerültek a Ménesi út vonzáskörébe. S ez már azt is jelezte, hogy e találkozások mögött műveltség, tudásvágy és szellemi szomjúság halmozódott fel. Mindez feltétele volt az olyan nagy vállalkozások teljesítésének, amilyen a Fülep-levelezés, következménye pedig a filológiai munkába rejtett sokforrású műveltséganyag, koncepciókeresés és összefüggés-felismerés.

Én ugyanakkor, 1947-ben költöztem be a Collegiumba, mint Fülep Lajos. Nem tartoztam tanítványai közé – legfeljebb tárlatvezetésein vettem részt –, de legjobb barátom, Németh Lajos révén sokat hallottam a Fülep-körről és a Széher úti informális peripatetikus akadémiáról. Állandó kapcsolatban maradtam Fodor Andrással is, jó néhány baráti és családi összejövetelén részt vettem, s ebben nem egyszer azt a beszélgetést folytattuk, amelyet az egymás után kiadott naplókötetek ösztönöztek (*A Kollégium, Ezer este Fülep Lajossal*). És szellemi-baráti társaságomhoz tartozott Körner Éva is. Dóra férje, Fülöp Géza évfolyamtársam volt, ő maga pedig feleségemmel együtt végezte el a könyvtárszakot, s később évtizedeken át kollégák voltak az Akadémiai Könyvtárban. A közös ifjúság emléke és a közös szellemiség érthetően hamar barátokká is tettek bennünket. Nekem tehát irodalmárként is könnyű volt bekapcsolódnom abba a gondolatmenetbe, amelyet a Fülep-levelezés hét kötete rögzített.

Volt még egy kvázi-intézmény, a Quint Eszpresszó, amely napi szellemi börzéje lehetett társaságunk egy részének. Nem biztos, hogy sokan tudják: Németh Lajos figyelemfelhívása után és tanulmányában a főiskolát éppen befejező Kondor Bélát 1956 augusztusában az az Új Hang mutatta be először, amelynek felelős szerkesztője én voltam. S amikor Kondor beköltözött a Bécsi utca 1.-be, barátivá vált társaságunk minden nap összejött a szemben lévő Városháza épületében megnyílt Quint Eszpresszóban. Rajtunk kívül a kor tehetséges fiatal írói és egyetemi oktatói is hamar felfedezték ezt a műintézményt, s egy-egy tárlat, koncert vagy könyv-megjelenés után itt folytatták oldott beszélgetéseiket a kor szellemi pletykáiról. A mi társaságunk mellett ebbe a szellemi börzébe mások is behozták a maguk szakmájának nemes valutáját. S miközben 1956 után az országot depresszió nyomasztotta, számos informális kávéházi akadémia tenyészett egymás mellett. Tehát nemcsak a Quint, hanem a Belvárosi Kávéház, Pilinszky Nárcisza, az építészek Finom falat-ja és a Csendes Kocsma is.

Ismétlem: a Fülep Lajos-levelezés művelődéstörténeti jelentőségét igazán csak egy tudományos ülészak, s főleg a folyamatos kutatás tudná bemutatni. Én irodalmárként most egyet tehetek: a levelezés fedezetét alkotó életmű gondolatmenetéből kiemelek egy szakaszt, amelyről már régebben írtam, de amelyre az időközben általánossá vált késő-modern-fogalom napjainkban újra és újra visszakérdez.

Fülep Lajos a századelő magyar szellemi megújulásának részese volt, a Nyugatban azonban csak 1918-ban jelent meg először. Az *Új versek* Adyját az elsők közt fedezte fel (1906), de mellette csupán Lesznai Annát és Gellért Oszkárt elemezte behatóan: amikor Babits Mihályról írt, a költőt is esszéi felől közelítette meg, Kafka Margitról és Dutka Ákosról szóló recenziói pedig a Nyugat előtörténetéhez tartoznak. Nem perdöntők ezek az adatok, s nyilván magyarázatot ad rájuk Fülep Lajos képzőművészeti és filozófiai érdeklődése, amelynek az irodalmi forradalom témaköreivel nem föltétlenül kellett találkoznia. A Nyugat és Fülep Lajos párhuzamos életrajzának ritka érintkezéseit az a vita minősíti, amelyet Ady történelmi fordulatának egyik első megértője folytatott az impresszionizmussal, a szubjektívizmussal és a minden értéket relativizáló szabadságeszménnyel.

A Nyugat forradalmának nemcsak az volt a belső kérdése, hogy a konzervatív politika és erkölcs szolgálata ellen indított függetlenségi harcában vajon nem hajszolja-e az abszolút öncélúság illúzióját: az impresszionista irodalomszemléletben benne rejtett a voltaképpeni cél, a felszabadított irodalom önfeladása is. Fülep Lajos erre a második, egzisztenciális kérdésre válaszolt, amikor a Nyugat első évében (1908), de a Nyugaton kívül megírta profétikus tanulmányát, az *Új művészi stílust*.

Az ő kiindulópontja is az egyén, ameddig a kételkedés forradalma eljutott. De van-e út túl az atomon, az individuumon, az oszthatatlanon? Fülep Lajos azt jósolja, hogy az egyént is fel fogjuk adni, tehát mindent feladunk, hogy minden újra a miénk legyen. A fejlődésnek e megfordított útja – írja – „páratlan, de nem lehetetlen [...]”. A huszadik század egyik legnagyobb ténye volna, ha a maga heterogén kultúrájában mégis találna egy bázist, melyre egy egységes, hatalmas, monumentális művészet épülhetne, amely mindenkinek szólna, mert benne mindenki megtalálná magát, s amely éppúgy magán viselné [...] az örökkévalóság bélyegét, mint az egyiptomi vagy a görög művészet, a gótika és a renaissance.” De Fülep azzal is számol, hogy ehhez az örökkévalósághoz csupán visszatérni nem lehet. „A tudálékos esztétikáknak vége – folytatja gondolatmenetét. – Amit akarunk, a művészetek belső lénye. Törvényeket nem beléjük olvasni, hanem megtalálni a művészetek belső organizmusát, amellyel életképesek.” Ezért ő az egyén tudatának feloldása helyett következetes kiteljesítésében látja a kiutat. Érthetőnek véli, hogy a megmerevedett világkép és kollektívum ellenségei az általános és abszolút stílusnál kezdik a rombolást. Magányuk azonban csak egyfelől önkéntes, másfelől „egy kilökötttségnek, kiüldözöttségnek az eredménye, annak, hogy a közös művészeti törekvések teljesen felbomlottak, az egyén kénytelen magára támaszkodni...” S mivel a természet és az élet látásában beérik a változások és a körülmények vezérlésével, csakis az alkotásban kereshetnek valami pozitívát és állandót, valamit az örökkévalóságból. Azt a feszültséget élik át felfokozottan, amely a műalkotást teremtő változó egyén és az alkotás örökkévalóságát akaró természete között minden időkből jelen van. S minél inkább távolodnak a közösségtől és az általánostól, a pozitívum annál nagyobb igénye nehezedik a műre. „Mi ez, ha nem a stílus vagy a stílusnak az árnyéka?” – ismételhetjük Fülep Lajos kérdését – elérkezvén gondolatmenetének másik kulcsfogalmához. Közismert, hogy ő a stílus fogalmát elkülöníti az írói előadás modorától. Szabó Dezsőt, a 20. század

első felének nagy, expresszionista stílusú populista íróját – többek között – azért bírálja, mert fontos ugyan számára az ún. stílus, tehát az írásmód, de tisztázatlan a regény mint stílus. „Az epikai végbemenés művészi totalitása helyett egymás után fűzött epizódok kronológiai totalitását” adja – jellemzi *Az elsodort falu* íróját, pedig „a művészet megváltó ereje csak a tökéletes formán keresztül érvényesülhet”. (*Szabó Dezső regénye*, 1919.) S szerinte a naturalizmus akkor téved, amikor élő dolgok révén akar életet vinni a műbe, s nem a művészetté vált dolgoktól várja az élet megjelenítését. „A modernnek naturalizmus a önmagáért való, nem pedig a stílusért [...]. Az impresszionizmus ezen az úton levonta a lehető legvégső konzekvenciát, tovább menni itt már – egyelőre – nem lehet [...]. Az utak kifelé vezetnek.”

Fülep Lajos stílusfogalma tehát azt a folyamatot nevezi meg, amely során az egyszerű élet zártsága kinyílik, majd újabb zártságot nyer, és totalitássá válik. Más szóval: amikor az esetleges dolgok valóságosságában megjelenik a realitás. Következésképpen Fülep Lajos művészeteszménye a magyar századelőn nem csupán örök törvényt sugall, hanem korhoz kötött programot is az impresszionizmussal és én-kultusszal szemben. Mert az ő realitása, amelyet a stílus hordozhat, az esetleges étellel szemben a lényegi élet foglalat. Ezért elméletét olyan vonatkozási pontok veszik körül, amelyeket konkrét életművek kínálnak számára, s amelyek mind az „állandó, az örökkévaló és a pozitív” keresését példázzák. Elméletének ősforrása pedig Cézanne. S az irodalomtörténész csak e cézanne-i modell változatait sorolhatja fel, amikor Fülep Lajos íróit sorra veszi.

Fülep még nem kerül szembe a magyar modernség dilemmájával, amikor 1906-os Ady-cikkében elméletét előlegezi, hiszen azt írja le, hogyan válik „stílussá” az *Új versekben* a felgyorsult, zaklatott és vergődő magyar élet, s hogyan születik meg éppen ebből az új magyar vers. A maga eszményét Lesznai Anna költészetéről szólva később fogalmazza meg. „A személytelenség, az éntelenség – stílusának formáló lényege” – írja róla 1918-ban, 1923-ban pedig már e költői magatartás világképi tartalmait is megfogalmazhatja: „A nagy líra a centrum közelében ered és marad, ott, hol nem az *empirikus Én-nek*, hanem [...] a *metafizikai Én-nek* mozdulatai indulnak, hol a modernség élete fakad...” (Kiemelések: B. Gy.) Innen nézve nem meglepő, hogy felfedezi Mallarmét, aki „többet akart, mint az írásban a maga egyéniségének a kifejezését: az abszolút írás stílusát, mely minden gondolattól és érzéstől absztrahálva is mint művészet jelenik meg [...] mint az írásnak a Ding an sich-je...” S az sem meglepő, hogy Gordon Craig gondolatai közül az „inperszonalitást” emeli ki, amit „a művészetek legmagasabb megnyilatkozási formájának” tekint. Meglepő inkább az, hogy T. S. Eliotról nem írt, akinek életművében pedig e költészeteszmény elméletét és megvalósulását egyaránt megtalálhatta volna.

Fülep Lajos számára a Nyugat mozgalmában Ady mellett Babits Mihály az érintkezési pont: az ő kritikátörténeti összetartozásukat és különbségeiket nemcsak az összehasonlító párhuzam-elemzés bizonyíthatja, hanem a kapcsolattörténet is, amely a rokon gondolatokat egymás tükrében vizsgálhatja.

Fülep Lajos két írásban elemezte Babits Mihály irodalom- és történelemfelfogását. Először 1917-ben, mikor az *Irodalmi problémákat* méltatta, másodszer pedig amikor Babits szellemtörténet-kritikáját vitatta (1931). Az érintkezési és egyben ütközőpont

mindkettőben a szubjektivizmus elutasítása és átértelmezése. Fülep az *Irodalmi problémák* gyűjteményéből a Vörösmarty-esszéket emeli ki, amelyeket kongeniális „beleolvasásoknak” tekint a frázisokat ismétlő korábbi „babrálásokkal” szemben. Az ő mérlegén ez a „beleolvasás” jogos, sőt szükséges kísérője azoknak a műveknek, amelyek történelmi létet vívtak ki maguknak. Feltétele az egyéni, ihletett beleélés, amely azonban nem önkényes szubjektivizmus, mert olyan elemekkel tapad össze, amelyek in potencia benne voltak a műben. De az állandó átértelmezés – Fülep szerint – a történelem összetevőjeként is egyszerre foglalja magába az egyéni és az egyén feletti tudatot. E gondolatmenet kritikus pontja a „kongeniális megértő szellem”, amelynek meglététől vagy hiányától függ, hogy a mű örök életre születik, vagy a „beleolvasások” áldozata lesz. De kidolgozatlanul is jelzi, hogy Fülep a mű- vagy az irodalomtörténet lényegét nem a folyamat fölött, hanem a folyamatban feltételezi, amelyet a művekkel és azok értelmezéseinek láncreakciójával azonosít. Ezért joggal csodálkozik, amikor felfedezi, hogy Babits a Taine-féle módszerrel akarja bemérni a magyar irodalmat a világirodalom összefüggésében: „Úgy látszik, a legnyugatibb és legműveltebb magyaron is, amilyen Babits, kiütökzik a keleti jelleg, nyugaton *ad acta* tett elméleteknek és módszereknek csodálatos konzerválása és komoly fölhasználása; ebben a tekintetben, úgy látszik, rokon az egyszerű olvasó, aki harminc év előtti divatos francia regények otthon ismeretlen szerzőiért lelkesedik, s a művelt szellemű és emelkedett gondolkodású író, aki filozófia és világosságot adni képes filozófia gyanánt kezeli azt, ami komikus karikatúrája minden filozófiának és szomorú okmánya a modern idők filozófiai tehetetlenségének.”

Babits, amikor megfogalmazta szellemtörténet-bírálatát, a pozitívizmus szkepticizmusát már gyermekes hitnek látja, s üdvözli az új irányzat összefoglaló igényét, intellektualizmusát, s történelmi nézőpontját, amely magába foglalhatja az eleven irodalom szemzőgét. De éppen az intellektualizmus igénye fogalmaztatja meg vele új aggodalmait. Fülep Lajos osztja ezeket az aggodalmakat, de úgy véli, hogy azok a modern ember tragikus élethelyzetéből erednek: a kételkedő, de biztonságra áhító alkotó önmarcangoló vívódásának kiáltó szavai. E konfliktus akkor éleződött ki, amikor a modern ember felismerte a történelemszemlélet két végletét – a minden korszakot önmaga mértékével mérő relativizmust és a visszatekintő kor tudatának kiterjesztését az egész múltra – s belátta, hogy választása e két véglet között mindenképpen lemondást feltételez: lemondást az egyszeri, megismételhetetlen és mással pótolhatatlan értékekről, vagy lemondást az időtől független abszolút kódexről. Így jut el a hit, az akarat és a gondolat egységének tételéig. Az akarat értelmezésében Riegl *Kunstwollen* fogalmát fogadja el, tehát a korok és egyének művészetében ő sem a „tudást” – például „a látás optikai fejlődését” – tekinti döntőnek, hanem a „nekik fontos” indítékot, a megjelenítő szellem meghatározóját, tehát voltaképpen a világnézetet. Ebből következően hitfogalma meggyőződés egy filozófiai igazságról, ami a gondolkodásnak nem csupán kívánatos feltétele, hanem lét-feltétele, hiszen a szellem számára a megismerés teszi létezővé a világot. Ebben a gondolkodási folyamatban egyszerre van jelen a múlt és a visszatekintő saját mértéke: a maga normáiban bízó történész „minden kort saját mértékével mér, de ahogy a korra rátekin, vagy

azzal, hogy melyikre tekint, önnön normájából is [...] megítéli. Kettős megítélés ez, [...] merőben különbözik attól, mikor csak az egyikkel mérünk.”

Fülep Lajos tehát a szellemtörténet értelmezésében ugyanúgy a szubjektum és az abszolútum ellentétének feloldását fogalmazza meg, mint Babits Vörösmarty-esszéinek kommentárjában. Aligha véletlen, hogy gondolatmenetében egyszerre törekszik a korok, valamint művek és befogadók viszonyának tisztázására. A szellemtörténet által elismert visszatekintő tudatot a gondolkodás-történet részeként fogja fel: „A szellem világának minden része is valamilyen teljesség, mely az egészt implikálja. Az alkotó kor vagy egyén a maga eszméi, normái, érték kódexe érvényét nemcsak hiszi, de akarja is, látásai alapján megteremti a maga szellemi otthonát, mely ha nem a szellem totális világa – ami senkinek sem adatott –, szerves és szükséges tagja az igazság nagy épületének, vagy – tér helyett időben nézve – a szellem sorsának. Természettudomány és szellemtudomány végső fokon azért különbözik egymástól, mert a szellemnek sorsa, története van.”

Fülep Lajos tudja, hogy ez a sorsban, történelemben létezés az ő koncepciója számára is elrendeltség. Véggkövetkeztetése szerint tehát a történelmi „éjszakán”, amely az örök csillagokat kereső Babits aggodalmait szülte, az ő útjának is át kell vezetnie. Következtesebb antiszubjektivista, mint Babits, de számol vele, hogy a „metafizikai én” irodalma és a szellemtörténet irodalomszemlélete is csak lehetősége a történelmi éjszaka leküzdésének.

Mindenesetre az a gondolatmenet, amely az empirikus és metafizikai én megkülönböztetéséből indult ki, ma folytatódik. Amikor az újabb, immár önelvű irodalomtörténeti rendszerezések az esztéticista modernség után feltételeznek egy késő-modern paradigmát, ugyancsak az én-felfogás változásának következtetését fogalmazzák meg. Ha a modernség nem üres frázis, hanem szükséges fogalom, akkor annak tartalma a kollektív eszmények után az én kifejezése és az irodalmi autonómia kiküzdése. A modernség gondolkodói közül néhányan azonban hamar felismerték, hogy a biológiai és pszichológiai individuum kifejezése csak az első két lépés lehet, amelyet követnie kell a harmadiknak, a létbe vetett ember megfogalmazásának. A szubjektivizmus és esztéticizmus újromantikája után tehát szükségképpen megszületett az igény az objektív, eltávolított, elidegenedett és széttöredezett én irodalmának korszakváltására, amely találkozott az irodalom és a nyelv új viszonyának kialakulásával. Ebben az új korszakban a nyelv immár nem eszköz, hanem a műalkotás téglája, anyaga. Ha a metafizikai én fogalma mellé helyezzük Fülep Lajos elemzéseit a festészet nyelvéről, *mutatis mutandis* megtaláljuk a késő-modern irodalmiság paradigmájának magyar előképét. Én a magam újabb munkáit erre építem, a rendszerezési vitákat ebbe az irányba igyekszem terelni, s egyetemi, kritikátörténeti előadásaimban is külön órákat szentelek Fülep Lajos koncepciójának. Jó lenne, ha a magyar irodalomtudományi közgondolkodásba is bekerülne e személyes meggyőződés, mint ahogy annak idején Bonyhai Gábor barátomnak a német hermeneutikusok körében Popper Leóra sikerült ráirányítania a figyelmet. A Fülep-levezés kincsestára bizonyára új érvekkel támasztja majd alá e személyes meggyőződés realitását.

Bodnár György

KŐSZEGHY PÉTER: BALASSI BÁLINT. MAGYAR ALKIBIADÉS Z
Budapest, Balassi Kiadó, 2008, 405 l.

A Balassi-szakirodalomban az utóbbi évtizedek során meglehetősen felemás helyzet alakult ki: számos fontos rész tanulmány jelent meg a költőről és életművéről, két országos évfordulós konferencia foglalkozott vele (Esztergom, 1994; Sárospatak, 2004), összes műveinek több kiadása is napvilágot látott, megjelent bibliográfiája (Stoll Béla, 1994; folytatta Szentmártoni Szabó Géza, ItK, 2001), de mindennek ellenére sem lehattunk elégedettek. Nem készült ugyanis részletes, az újabb eredményeket is magába foglaló Balassi-életrajz, amire már csak azért is nagy szükség lett volna, mert a köztudatban (és a közoktatásban!) számos hiedelem, feltételezés, félígazság és tévedés élt és burjánzott vele kapcsolatban, s ez mindmáig így van. A megbízható biográfia hiánya már csak azért is egyre bántóbbnak mutatkozott, mert Balassi nem csupán egyike volt a magyar költészettörténet kiemelkedő alakjainak, hanem a legelső magyar poéta is, a nemzeti nyelvű líra megteremtője. Az ő személyisége a köztudatban szinte megtestesítette a magyar reneszánsz embertípust, kalandos élete – sokak szemében, s nem is teljesen indokolatlanul – tükre volt a 16. századi magyar sorsnak, annak az értelmiségi létnek, amelyet a „vér és dal százada” alakított, életének látványos fordulatait a Kárpát-medence mikro- és makrotörténetének rejtett mélységeibe engedtek betekintést. Mindez kellően indokolja, hogy Kőszeghy Péter vállalkozását, a korszerű Balassi-életrajz monografikus feldolgozását időszerűnek s hiánypótlónak érezzük, s megjelenését örömmel üdvözljük. Még akkor is, ha

tudjuk: a korszakra vonatkozó források hiányosságai miatt még ma sem válaszolható meg minden vitás kérdés, homályos részletekkel még továbbra is számolnunk kell a meglehetősen bonyolult pályafutás egyes részleteit illetően. De éppen ez növeli is a mostani összegzés jelentőségét: el kellett különíteni egymástól a megalapozott ismereteket s a hiedelmeket, világossá kellett tenni, hol tart ma a kutatás, s mi az, ami a jövőben vizsgálódás és megfontolás tárgya kell hogy legyen, s mi az, amiről főlegesen vitázni és elméleteket kreálni, mert megalapozott ismereteink nincsenek (egyes esetekben nem is lehetnek) róla.

Kőszeghy módszerének meghatározó eleme, hogy vizsgálódásában, forráshasználatában határozottan szétválasztja az életrajz és az irodalmi fikció világát. Köztudott, hogy korábban ezt a két szférát többé vagy kevésbé összemosta a kutatás és még inkább így tett a közvélekedés, még olyankor is, amikor elvben hangoztatták megkülönböztetésüket, a gyakorlatban ez mégsem történt meg egyértelműen. Kőszeghy világossá teszi alapállását, mely szerint: „Minden nagy költőnek, így Balassi Bálintnak is, több életrajza van [...]. Az első a szokásos irodalomtörténeti produktum: mikor született, merre járt, mit csinált, mit olvasott, kikkel tartott kapcsolatot stb. A második a művekből kibontakozó, a fikciót értelmező” (9). Sőt egy harmadik változatot is megjelöl: ez lényegében az utóélet, az „irodalomtörténeti mitológia”, a költői szerepértelmezés előbb magának a főhősnek, majd a kortársaknak, végül pedig az utókornak a részéről.

A most megjelent kötet az első változat megvalósítása, a hagyományos biográfia összeállítása, a történeti személyiség pályaképeinek bemutatása. A „magyar Alkibiadész” – a fékezhetetlen jellemű, de ragyogó szellemű ókori Szókratész-tanítvány kései magyar párhuzama – jelenik meg a monográfiában, s ez a hasonlóság nem az irodalomtörténész víziója, hanem a kortárs Rimay leleménye, ő vette észre az ógörög fenomén és a magyar reneszánsz kivételes képességű személyisége közötti analógiát. Ezt pedig kiváló érzékkel használja fel Kószeghy, jelezve természetesen, hogy a mostani monográfiát követi majd a második kötet, a „magyar Amphión” bemutatása, a költői szövegekből kirajzolódó, filológiai és poétikai vonatkozásokat tárgyaló másik Balassi-kép megrajzolása. Nyilvánvaló, hogy a kettő együtt alkot majd teljességet, mert – miként Kószeghy fogalmaz – „Balassi Bálint: magyar Alkibiadész és magyar Amphión együtt”. Aligha vitatható, hogy ebben igaza van, s ennek az alapállásnak a következetes képviselője új felismeréseket ígér. Addig is azonban, míg ez a két szféra együttesen lesz szemlélhető, érdemes szemügyre vennünk az elsőre irányuló kutatás hozamát, a történeti személyiség részletesen tárgyalt, levéltári dokumentumok alapján megrajzolt portréját.

Az első nagyobb fejezet (*Balassi Bálint mitológiája, avagy az első költő*) azt az utat tekinti át, amelyen át a mítoszépítés haladt: maga Balassi nyilvánította ki magáról elsőségét a magyar költészetben, ő maga teremtette meg azt a „szép mesét”, amelyben a főszereplő maga a szerelem, s a főszereplő sorsa nagymértékben annak szeszélyei szerint alakul. Aztán a történet további alakulásában/alakításában Kósze-

ghy Rimaynak, majd pedig a modern irodalomtörténet-írásnak a szerepét mérlegeli. Historiográfiai vázlata – amely már a második fejezete a könyvnek – során Szilády Áron, Erdélyi Pál, Eckhardt Sándor és Nemeskürty István Balassi-ábrázolásainak kontextusát vizsgálja, valamennyiükről úgy látja, hogy hozzájárultak a mitológus pályakép továbbalakításához. A kutatók természetesen saját koruk szellemiségétől nem függetleníthették magukat, erről találó megfigyeléseket olvashatunk az értekezésben. A mitológia azonban – s ebben alapvetően igazat kell adnunk a szerzőnek – nem valamiféle kárhóztatandó jelenség, hanem „a kommunikáció nélkülözhetetlen eszköze”, olyan jelrendszer, amely táptalajt teremt az irodalmi kultusz létrejöttéhez. Találó a historiográfiai vázlat élére helyezett Arany János-i mottó: „Mythológiát csinálni kell [...] – különben úr és pusztaság” (17).

Nos, a Balassi-jelenség a magyar szellemi életben korántsem volt „úr és pusztaság”, mitológiája a 19. század óta erősödik és mindmáig virágzik, csakúgy, mint más nemzeti irodalmak keletkezésének és reprezentánsainak mesés narratívája, mitológus viszonyrendszere (elég, ha itt Homérosz, Dante vagy Shakespeare esetére utalunk). Az irodalomtudomány korszerű metodikája viszont mára megkívánja, hogy a mitológia és a historikum szétváljon, mindkettő tudatosítsa a maga helyét és szerepét a filológiában és a köztudatban egyaránt, s Kószeghy Péter könyve láthatóan ebben az irányban nyitja meg az utat.

A bevezető fejezeteket követően a szorosabb értelemben vett életrajz tárgyalása két nagy időszakaszra tagolódik. Az első Bálint származását, gyermek- és ifjúkorát veszi górcső alá, a Balassa/Balassi familia

eredetét, 16. századi pozícióját mutatja be, részletes családfát rajzol fel (47–51). *Balassa János fia*: a fejezetnek ez a címválasztása korántsem véletlen, kiderül ugyanis belőle, hogy az apa szerepe az eddig ismertnél jóval jelentősebb volt fiainak, Bálintnak és Ferencnek a nevelésében. Azt nagyjából eddig is tudtuk, hogy a család meglehetősen szerteágazó volt, egyes tagjai többet szerepeltek a közéletben, mások kevesebbet, most viszont a Kószeghy által összeállított részletes családfa áttekinthetővé teszi az olykor eléggé bonyolult rokonsági viszonyokat, ami alapfeltétel a főhős életútjának megértéséhez. Indokoltan utal arra a szerző, hogy a család ügyeinek irányításában az apa hatalma a 16. században még szinte korlátlan, Bálintnak pedig példaképe volt atyja, sok tekintetben az ő életvitelét igyekezett követni bátyjával, Ferencsel együtt. A kortársi vélemények arra mutatnak, hogy Ferenc a vitézkedés, Bálint inkább a műveltség terén vitte tovább az apai örökséget, más kérdés, hogy az utókor (pl. az epicédium szerzői) mindkét erény együttes meglétével magasztalták a harcokban elesett hős fivéreket. Találó megfigyelés Kószeghy részéről, hogy az apa idejében, a század közepe táján még alig korlátozott érdekérvényesítő hatalmaskodás a következő generáció évtizedeinek konszolidáltabb viszonyai között már nem volt lehetséges, s mivel ezt Bálint nem tudta (vagy nem akarta) elfogadni, törekvései szűkséggéppen fulladtak kudarcba a későbbiekben.

A gyermek Balassi számára nyilvánvalóan megrázó élményt jelentett apjának összeesküvéssel és felségárulással történő meggyanúsítása és bebörtönzése. Itt Kószeghy a két jeles historikusnak, egyfelől a

habsburgiánus Istvánffynak, másfelől az ellenkező pártállású Forgách Ferencnek az elbeszélése nyomán kísérelte meg az esemény hátterének felderítését. A kétféle előadás összevetésével kapjuk meg végül is a számunkra elfogadható magyarázatot: minthogy a perbefogottak (Balassi János és Homonnay Gáspár) nem Erdélybe, hanem Lengyelországba menekültek a megtorlás elől, aligha lehetett szándékukban a fejedelemségből szervezkedni Bécs ellen, inkább egy későbbi „lengyel–magyar perszonalunióban gondolkoztak” (120). A gyermek Bálint számára ez mindenesetre Lengyelország megismerését jelentette, aligha véletlen, hogy életének további részében többször is menedéknek tekintette ezt az országot. Itt jelent meg első irodalmi munkája is, a krakkói nyomdából került ki 1572-ben a *Beteg lelkeknek való füves kertcske*, amellyel „háborúságokban való” szüleit kívánta vigasztalni. További vizsgálódás hivatott eldönteni, hogy ennek végső megszövegezésében ki és milyen mértékben segídezhetett a 18 éves ifjúnak.

1577-től, Balassa János halálától indul az ifjú nemes második életszakaszának bemutatása. Bálint – miként a szerző írja – „mostantól a maga ura”. Eddig őt a források csak Balassa János fiaként említették, mostantól ő a család feje, a birtokok ura, „előtte az élet” (177–178). Nincs módunk itt arra, hogy ennek az életnek valamennyi mozzanatát sorra vegyük, Kószeghy a források mentén biztos kézzel vezeti végig az olvasót az olykor igencsak bonyolult történeten. Két momentumnak az ábrázolását viszont érdemes ezúttal kiemelni, azokat, amelyek állandóan visszatérő kérdések, kétségek és hiedelmek tárgyát jelentik a filológiában és az oktatásban egyaránt.

Az egyik a Losonczy Anna-féle legenda: a kanonizált, romantikusan kiszínezett Balassi-kép szerint Ungnád Kristóf felesége és Bálint között a szerelmi viszony történeti tény, helyszíneként pedig általában az egri várat tartják számon. Kőszeghy a kor erkölcsi viszonyainak ismertetése során vonja ezt kétségbe, már csak azért is, mert Anna és Bálint egri tartózkodása időben nem esett egybe (193), viszonyukat illetően pedig forrásértékű bizonyíték nincs. Mint a szerző fogalmaz: a „lovagregénybe illő történet helyett, mely szerint a nyalka egri hadnagy és a várkapitány felesége egymásba szerettek, az egykori valóság némileg más... De igaz lehet-e vajon bármi ebből a szép szerelmi románcból? Ma azt gondolom, nem sok, talán egyetlen szó sem.” Ezt Kőszeghy természetesen és bevallottan pozitívista történészként állítja (nézetünk szerint joggal), s azt ő is hangsúlyozza, hogy a költészet, a fikció világa egy másik dimenzió, amelynek az elemzése azonban nem itt, hanem az Amphión-kötetben kap majd helyet, minthogy a Júlia-szerelemről kizárólag versbeli információink vannak.

A Balassi-életút sok kérdőjele közül talán a legtöbb vitát mégis katolizálásának ügye váltotta ki. „Mikor katolizált Balassi, s miért? Érdékből vagy meggyőződésből?” – teszi fel a köztudatban is gyakran felröppentett kérdést a szerző (271). A válasz kellő árnyaltságú: mindenekelőtt arra figyelmeztet a szerző, hogy a kettő nem feltétlenül mond ellent egymásnak, mivel nem ugyanaz vezérelte Balassit 1585-ben, ami két évvel később. A rendelkezésre álló dokumentumokból az valószínűsíthető, hogy előbb az érdek vezette valláscseréjében, utóbb azonban, „a nyolcvanas évek végére már bizonyosan, Balassi meggyő-

ződéses katolikussá, a jezsuiták nagy tisztelőjévé” vált. Nemcsak tetszetős, hanem nagyon valószínűnek is látszó magyarázat ez, noha persze tudjuk, hogy épp az ilyen pszichológiai folyamatok feltárása és magyarázata a legnehezebb s végérvényesen az ilyen kérdések nem is válaszolhatók meg.

Balassi vallásváltásával összefügg utolsó napjainak és halálának több változatban fennmaradt leírása. Kőszeghy sorra veszi ezeket. A jezsuita Dobokay szerint „keresztyéni módra meggyúvnán utolsó órájához szépen készült” (333), magát halála előtt „miles Christi”-nek nevezte, a jezsuita évkönyv a klasszikus antikvitás irodalmi halálfelfogásához kapcsolódó vergiliusi szavakat („Nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo!”) adta a haldokló szájába, mindez együttesen teremtette meg a katolikus verziót. Rimay viszont a súlyos sebesült zsoldárfordítói buzgalomát és hírnevének megőrzését kérő szavait emelte ki, a protestáns értelmiségiek változatát alakítva ki. A német evangélikus haditudósító szerint viszont Balassi „Ungarus sed impius”, ami Kőszeghy értelmezésében pápistává lett személyt, katolikust jelent, őket nevezték a lutheránusok „hitetlennek, istentelennek”. E szóhasználatot illetően úgy véljük, további vizsgálódások lennének szükségesek, kérdéses ugyanis, hogy e jelző használata mennyire volt kölcsönös a hitviták résztvevői között.

Az életút bemutatását lezáró *Epilógus*-ban a szerző felsorolja a költő kultuszának, tiszteletének jeleit, egyes szövegeinek kiadásait, zsoldárfordítói elismertségének bizonyítékait, s meggyőzően mondja ki, hogy Balassi „költői nagyságát nem az utókornak kellett fölfedeznie: saját kora is költőfejedelemnek tekintette” (349).

További részletkérdések ismertetése meghaladná jelenlegi lehetőségeinket, nyilvánvaló, hogy a szakmai vizsgálódások helyenként pontosíthatnak még az összképen. Az viszont látható, hogy az életrajz forrásbázisa rendkívül széles: Kőszeghy bőségesen kiaknázza a szakirodalom eddigi eredményeit, igen sok levéltári dokumentumot épít be szövegébe, a perek anyaga olykor már inkább korrajznak, jogtörténeti tanulmánynak tűnik, mintsem költői életút festésének (302–315). El kell azonban fogadnunk a sajnálatos tényt: az archívumok iratanyaga a birtokperek történetét őrizte meg, a költői érzelmvilágról nem szólnak írásos források, ha Balassi nem pereskedett volna, sokkal kevesebbet tudnánk életének fordulatairól.

A források használatával kapcsolatban csupán néhány helyen marad kételyünk vagy hiányérzetünk. Takáts Sándor sok kuriózumot tárt fel a végvárok világából, de adatai, hivatkozásai olykor pontatlanok, nem mindig kereshetők vissza, rájuk hagyatkozni nem kockázat nélkül való. A végvári életről (főként az egriről, a Balassi koriról is) viszont sok színes mozzanattal gazdagodhatott volna a leírás az egr-i végvári konferenciák anyagának, a *Studia Agriensia* sorozat köteteinek használatával (*Végvár és környezet*, 1995; *Hagyomány és korszerűség a XVI–XVII. században*, 1997; *Végvár és ellátás*, 2001; stb.). A Balassi János egyik legnagyobb ellenlábásáról, Paulus Rubigallusról szóló terjedelmes lábjegyzetben érdemes lett volna azt is megemlíteni, hogy a szász bányatisztviselő igen jeles neolatin költő volt, heroidái a Magyarországi *antiturcica* irodalom reprezentatív példái (vö. IMRE Mihály, „*Magyarország panasza*”, Debrecen, 1995, 21–37). Ugyancsak érdemes lett

volna Ungnád András strassburgi „szép Hungarus öntudatú beszédeinek” említésekor (190) utalni az ezeket részletesen elemző IMRE Mihály tanulmányára (*A török–magyar küzdelmek a XVI–XVII. századi retorikai irodalomban = In honorem Tamás Attila*, szerk. GÖRÖMBEI András, Debrecen, 2000, 35–39), amelyből kitűnik, hogy ezek a strassburgi orációk (köztük a Balassa Zsigmondé) jelentős mértékben Balassi Bálint költői szemléletét tükrözik, a *Végek dicséretének* fordulatai köszönnek belőlük vissza. Mindez csak erősíti Kőszeghynek az Ungnád család Hungarus-tudatát bemutató fejtegetéseit (188–191). Ilyesféle adalékokat még hosszan sorolhatnánk, de ez korántsem lenne méltányos, mert jószerével csak azt jelzi, hogy a széles sodrású életrajz a főhős mellett szükségképpen bemutat igen sok kortársat is, öhozzájuk pedig szinte vég nélkül lehetne kapcsolni az újabb és újabb adalékokat, reflexiókat.

A monográfia használhatóságát jelentékeny mértékben növeli a terjedelmes bibliográfia, amely naprakész, még 2008-as tétel is akad benne. Ugyanez vonatkozik az angol nyelvű összefoglalásra és a névmutatóra. A jól megválogatott képanyag szerencsésen egészíti ki a szöveget, érthető módon többnyire a történet szereplőinek és helyszíneinek bemutatását szolgálja.

Az életrajz szerzője jól tudja, hogy „alapkérdése nem megválaszolható”, a teljes történeti hűség, miként más területen, úgy az irodalomtörténetben sem érhető el, a múlt nem támasztható fel, a múltbeli személyiség „megismerése folytatódik”, e téren nincsenek véglegesen kőbe véssett igazságok. Mégis – Kőszeghyvel egyetértve – evidenciának tartjuk, hogy a múlt minél árnyaltabb feltárása nem fölös-

leges passzió, hanem létszükséglet, az emberi gondolkodás szerves tartozéka, az identitástudat és önértelmezés alapja. De természetesen a múlt megismerésében fokozatok vannak. Az írói-költői életrajzokra is érvényes ez, mert – ismét a szerző szavaival – „vannak igazabbak és hamisabbak” (337). Ha jól értelmezzük: szakszerűbbek és kevésbé szakszerűek, dokumentumokat beszélgetőek, illetve tetszetős hipotéziseket tényekként kezelőek, adat-szerűek, illetve romantikus narratívákat megfogalmazóak. Úgy látjuk, a „magyar Alkibiadész” most közreadott biográfiája

az előbbiek közül való, minden eddigi kísérletnél jóval közelebb került az autentikus, a történeti forrásokból kibontható és feltárható Balassi-kép bemutatásához. Ez pedig – tekintve a szakirodalom gazdagságát, az interpretációs kísérletek sokaságát, s nem utolsósorban a közvélemény és az oktatás igényeit – igen impozáns eredmény, s örvendetes gyarapodását jelenti nem csupán az íróra, de az egész 16. századi magyarországi szellemi életre vonatkozó ismereteinknek is.

Bitskey István

**SZABADOS GYÖRGY: A MAGYAR TÖRTÉNELEM KEZDETEIRŐL.
AZ ELŐIDŐ-SZEMLELET HANGSÚLYVÁLTÁSAI A XV–XVIII. SZÁZADBAN**
Budapest, Balassi Kiadó, 2006, 245 l.

Az „őskeresés” tulajdonképpen nemes európai hagyomány. A görögökkel szembeni kisebbségi érzésüket leküzdeni akaró rómaiak honosították meg, amikor kétes dicsőségű városalapítási mondájuk mellé felsorakoztatták az őket a rajongva utált görögökkel azonos mitikus magasságba emelő trójai eredet mítoszáat. A római kezdeményezés nem maradt követők híján, és az európai népek körében szokássá vált származásukat minél régebbi és rangosabb népekre vagy hősökre visszavezetni. Nem tettek másként a Kárpát-medencébe érkező őseink sem, akik szinte a magyarországi (latin) irodalom első pillanatától szembe-sültek az eredet kérdésének problémájával.

Rokonaink-e a finnek? Finnugor vagy török eredetű nép-e a magyar? Büszke sztyeppei szkíták, esetleg szittyák, hunok, avarok voltak-e eleink, vagy mégis a sumér–magyar rokonság felé billen a mér-

leg? Mikor volt a honfoglalás, és egyáltalán hány volt belőle?

Megannyi kérdés, mely némely esetben évszázadok óta foglalkoztatja a múltba révedő tudós vagy laikus elméket, más esetben viszont újabb keletű elméletekről van szó. Egyik-másik inkább tudományos-fantasztikus regénybe illik, másokról viszont elmondható, hogy komoly tudósok folytattak róluk késhegyig menő szakmai vitát. Elég, ha a nyelvújítás korának „ugor–török háborújára” gondolunk, vagy a László Gyula által kidolgozott „kettős honfoglalás” körüli vitákra.

Származáselmélet tehát bőven akad, legtöbbjük a nagyközönség előtt is jól ismert. De honnan származnak az eredet-mítoszok, miképpen alakult ki és szilárdult meg például a legközismertebb eredetmítosz, a hun–magyar rokonság elmélete? Ezekre a kérdésekre keres választ Szaba-

dos György, a Szegedi Tudományegyetem kutatójának első, *A magyar történelem kezdeteiről* című kötete.

A cím ugyan kissé megtévesztő, hiszen ennek alapján egy, a magyar őstörténettel, de legalábbis a honfoglalással vagy az államalapítással foglalkozó könyvet várna az olvasó, de az alcím, *Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században*, rögvést világossá teszi, hogy a könyvben nem kifejezetten a magyar történelem kezdeteiről, hanem a kezdetekről való gondolkodásról lesz szó, mégpedig historiográfiai megközelítésben. Szabados lényegi célkitűzése, hogy felvázolja, milyen nézetek, elképzelések olvashatók ki a magyarországi történetírói alkotásokból a magyarság eredetét, rokon népeit, a honfoglalást, jobban mondva inkább a bejöveteleket, valamint az államalapítást illetően a legkorábbi történeti művektől kezdve a 18. századi nagy jezsuita összegzéseikig. A szerző tehát „előidő”-n nem kizárólag az őstörténetet érti, hanem ide számítja a Szent István-i államalapítással és a kereszténység felvételével záruló korszakot is. A vizsgálat egész könyvön végigvonuló egyik alapvető szempontja pedig éppen az, hogyan viszonyultak a minden esetben keresztény, az európai latin nyelvű kultúrát képviselő, illetve azon nevelkedett szerzők a Szent Istvánnal záruló korszak eseményeihez és kiemelkedő figuráihoz, pontosabban fogalmazva: hogy mely eseményeket tartottak igazán sorsdöntőnek, és mely figurákat kellően kiemelkedőnek, és így kiemelendőnek és megőrkítendőnek is

A könyv az alapvető célokat tisztázó előszó és a kötetet záró, téziszjellegű összegzés között öt fejezetet tartalmaz. Az első, még inkább bevezető jellegű fejezet a krónikás előzményeket tárgyalja Anony-

mus *Gestájától* és a legkorábbi „őskrónika” csupán kikövetkeztetett szövegétől kezdve Thuróczy János középkori hagyományt összegző művéig. Szabados nagyon ügyesen elkerüli, hogy beleveessen a krónikás hagyománnyal kapcsolatos spekulációkba, mondván: „a vitatott kérdések sokasága miatt érdemes a rekonstrukció helyett a meglévő forrásokból kiindulni”. Így is tesz, és a továbbiakban csak érzékelteti a modern krónikakutatás vitás pontjait, de ő maga csak a valóban kezünkben lévő forrásokra koncentrál. Anonymus itt még kevesebb figyelmet kap, mivel elfelejtődött gestájának műtszemlélete majd csak a 18. századi kiadás után fejt ki hatását. Alaposabb elemzés jut viszont Kézai Simonnak, aki elsőként illeszti be a magyar krónikákba a hun hagyományt, és teszi meg Attilát a magyar történelem első főszereplőjévé. Az első fejezet sajátossága, hogy filológiailag is megalapozott fejtegetést olvashatunk egy Csáti Demeternek tulajdonított 15. századi históriás énekről, mely Szabados véleménye szerint elveszett honfoglaláskori epikánk egy kései örököse, és ilyenformán a szóbeli hagyományban rögzült múlttudat fontos forrása. A Csáti-alféjezet kapcsán azonban nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy miközben az *Ének Pannónia megvételéről* alapos és új eredményeket, meglátásokat is felmutató elemzést kap, a krónikás hagyományt betetőző és a későbbi humanista feldolgozások számára is alapszövegül szolgáló Thuróczy-krónika mintha indokolatlanul háttérbe szorulna. Holott egyértelműen az ő nevéhez kötődik az a gyakorlat, hogy az előidők egyik legendás alakját, Thuróczy-nál ez a sallustiusi érvekkel megvédett Attila-figura, példaként, sőt a krónikás ítélmester esetében valóságos Mátýás-

parabolaként állítja az olvasók elé. Annál feltűnőbb ez, mivel ennek a gyakorlatnak további példáit később Szabados is kiemeli Oláh Miklós *Attilája* és Zrínyi Miklós Mátyásról szóló elmélkedései kapcsán.

A humanista történetírásnak szentelt második fejezet rávilágít arra a furcsa paradoxonra, hogy miközben a 16. század a magyar történetírás addig soha nem látott fellendülését hozza magával, az ország helyzetéből fakadóan (Mohács, török hódítás, az ország három részre szakadása) a történetírók alapvetően inkább kortörténeti kérdések felé fordulnak, így Ransanus és Bonfini munkáinak sokáig nincs folytatója. Szabados megállapítja, hogy a két olasz humanista közül az előidő-szemlélet tekintetében Bonfini a jelentősebb figura. Míg Ransanus a nyugati olvasó rosszállásával igazítja ki, illetve vissza a nyersanyagként használt Thuróczy-krónika idealizált Attila-képét, addig Bonfini új elemmel bővíti a korábban kétosztatú hun–magyar őstörténetet. Nála jelenik meg ugyanis a korábbi kronológiai zürzavarokat feloldani képes hun–avar–magyar rokonságra és folytonosságra épülő hármasszoros modell. A 16. század kevés, az előidők iránt is érdeklődést mutató történetírója közül kiemelt figyelmet kap még Székely István magyar nyelvű világkrónikája és Heltai szintén magyar nyelvű Bonfini-átdolgozása. Az ő esetükben a szerző leszögezi, hogy mindketten igen erősen kötődnek a középkori krónikás gyökerekhez, így náluk lényegében elsikkad Bonfini avarokat beemelő újítása.

Furcsállható ugyanakkor, hogy míg Szabados tág teret ad a filológus-szövegközlő Zsámboky epigrammaköltészetében megjelenő műltfelfogásnak, továbbá méltatja oklevélközlő, forrásfeltáró szerepét is,

addig alig fordít figyelmet Oláh Miklós Attila-életrajzára, holott ez mégiscsak az előidők legismertebb alakjáról készült első magyarországi feldolgozás.

A harmadik fejezet arra a sajátosságra irányítja figyelmünket, hogy a 17. században kettéválik a magyar és a magyarországi történetírás. Magyarországon Révay Péter koronaőr jelentkezik a Szent Koronáról szóló első monográfiával, melynek nagy érdeme, hogy a koronaküldés és az államalapítás kapcsán központi szerephez juttatja az addig háttérbe szorult István királyt. A Nádasdy-féle *Mausoleum* történelmi arcképcsarnokának alakjai természetesen nem a legfrissebb eredményeket, hanem az előidő-szemlélet addigra rögzült állapotát példázzák. Gersei Petthő Gergely *Rövid magyar krónikájának* legfontosabb újítása, hogy elsőként ismeri fel és fogalmazza meg a III. András halálával kialakult korszakhatárt, és teremt ezzel alapot az Árpád-ház fogalmának későbbi megteremtéséhez.

A 17. századi történetírók másik része viszont az országhatárokon kívül dolgozik, így lehetőségük van arra, hogy szembesüljenek a legmodernebb nyugati történetírói gyakorlattal, és hozzáférjenek a meginduló nagyarányú szövegközlések révén elérhetővé vált forrásokhoz. Szabados egy rövid, de tartalmas historiográfiai áttekintésben mutatja be azt a folyamatot, ahogy a katolikus megújulás egyik szellemi hozadékaként kialakul a Cesare Baronio, Jean Bolland és Jean Mabillon nevével fémjelzett európai kritikai történetírás. Az új típusú történetírás egyik első magyar követője a római magyar szerzetes, Inchofer Menyhért, aki Baronio nyomdokain haladva fog bele a magyar, pontosabban a panóniai egyháztörténet évkönyvszerű fel-

dolgozásába. Éppen a Pannóniára koncentrálnak szemlélet teszi lehetővé Inchofernek, hogy foglalkozzék a magyar előidők történetével, és az újabb nyugati források beemelésével ő pontosítja az avarokhoz kapcsolódó kronológiát, kiegészítve a Bonfininél megjelenő hun–avar–magyar hármass felosztást. Ennek kiteljesítése azonban már egy protestáns tudós, a német és holland egyetemeken iskolázódott Otrókoci Fóris Ferenc érdeme. A magyar előidők hármass felosztása az ő *Origines Hungaricae* című művében nyer végleges kidolgozást, végképp felváltva a korábbi hun–magyar megközelítést. A magyar őstörténetírás megalapítójának is tekinthető Otrókoci Fóris személye azért is kiemelten fontos Szabados szerint, mivel katolizálása után Nagyszombatban kezd tanítani, és így a protestáns tudósok köreiből felhalmozott tudásanyag bekerül a katolikus tudományosság vérkeringésébe.

A negyedik és ötödik fejezetet a zömmel jezsuiták által meghatározott 18. századi történetírásnak szenteli a szerző. Előbb a történetkutatás szaktudományá válásában múlhatatlan érdemeket szerző, forrásfeltáró gyűjtőmunkát végző szerzők kerülnek sorra (Hevenes Gábor, Timon Sámuel, a magyar bizantinológia megalapítójaként méltatott Kéri Borgia Ferenc), majd egy alfejezet foglalkozik a protestáns tudósok, Bél Mátyás, Cornides Dániel és Johannes Schwandtner érdemeivel. Itt mindenképp a Bél által kiadott és a múlt-felfogást alapvetően befolyásoló Anonymus-gesta jelentőségére mutat rá Szabados. Anonymus jelentőségét abban látja, hogy a korábban Attila és a hunok felé forduló figyelmet jobban ráirányítja a krónikás hagyományból hiányzó 9–10. századi, a honfoglalással és a kalandozá-

sokkal kapcsolatos eseményekre. Ennek a Szabados által „anonymusi fordulatnak” elnevezett jelenségnek tudható be, hogy a korábban szinte csak Attilára, illetve a 17. századi Nyugat-Európában alkotó szerzők jóvoltából fokozatosan elszemélytelenedő néptörténetre koncentrálnak történetírásban megjelenik és emblematikussá válik Álmos és Árpád alakja is.

Az utolsó fejezetnek a magyar kritikai történetírás két kulcsfigurája, Pray György és Katona István a főszereplője. Pray volt az a kiváló felkészültségű tudós, aki óriási forrásbázist megmozgatva és felhasználva az előző nemzedékek szorgos szövegközlő munkáját, a legújabb kritikai igényeket és módszereket alkalmazva megírta a kronológiailag megbízható, áttekinthető stílusban fogalmazott hun–avar–magyar történelmet az *Annales veteres* lapjain. Pray már nem csak a bizánci görög forrásokat, de a legfrissebben megjelent kínai évkönyvek adatait is felhasználta műve írásakor, így ő volt az első, aki a steppei időszak történetét képes volt a belső-ázsiai gyökerekig visszavezetni. Sőt, ő volt az első őstörténészünk is, akinek szembeállnia kellett a finnugor rokonság kérdésével, és becsületére legyen mondva, hogy nem vetette el, hanem ügyes megoldással beépítette a hun–avar–magyar tagolás hagyományos keretei közé.

A forrásait mindig erős kritikával kezelő, azokat előszeretettel ütköztető Pray mellett Katona István monumentális *Historia critica* című műve valódi szintetizáló igénnyel íródott. Amellett, hogy Katona irgalmatlan mennyiségű elsődleges forrást tett közzé negyvenkét kötetes művében, olyan alapvető terminológiai újítások köthetők a nevéhez, mint az Árpád-ház fogalmának megalkotása, egyben az Álmos

és Árpád jelentőségéről folytatott vitának inkább megnyugtató elsimítása, mint eldöntése.

Szabados értékelésében Pray és Katona az a két kiemelkedő jelentőségű történétíró, akik, noha meglátásaik, elméleteik jelentős része fölött ma már átlépett a tudomány, és történeti műveik sem számítanak mérvadó szakkönyveknek többé, egyrészt módszertani következetességükkel megteremtik a hazai történettudományt, másrészt ők tisztázzák és rajzolják meg azokat a fogalmi és kronológiai kereteket, melyek máig meghatározzák a magyar történetírás súlypontjait és hangsúlyait.

Szabados György könyve tehát egy egészen specifikus területre koncentráló historiográfiai alkotás, és mint ilyen mindenképpen hiánypótló mű. Célja nem az, hogy állást foglaljon a magyarság eredetét illetően, de nem is általános történetírás-történeti értekezés. Szándéka az, hogy bemutassa azt a gondolkodástörténeti utat, amit az első magyarországi történétíróktól kezdve egészen a jezsuiták által megteremtett szakszerű történétírásig az előidők történetének megítélésében bejárt a magyar történeti és nemzeti tudat. A könyv korántsem könnyű olvasmány. Azzal együtt, hogy a szerző tudatosan kerüli, hogy elveszzen az egyes részletek kapcsán érintett historiográfiai vitákban, a kötet tele van gondos és aprólékos filologizálás-

sal. Ennek szerepe az eszmék, gondolatok átvételének bizonyításában, a szerzők közti kapcsolatok kimutatásában elengedhetetlen, néha mégis hiányérzetünk támad: Szabados ugyanis gyakran elmulasztja vizsgált szerzőit és az általuk megfogalmazott, előidőkre vonatkozó gondolatokat a kor kontextusába helyezni. Így elsikkad annak bemutatása, miért pont Kézai Simonnak vált fontossá a hun történet beillesztése a magyar krónikás hagyományba, Oláh Miklós miért éppen Attiláról írt életrajzot. A könyvből megtudjuk, hogyan vélekedtek az egyes szerzők az előidőről, de azt nem mindig, hogy miért változtattak elődeik szemléletén. Gondolok itt például a már említett, Thuróczyánál hangsúlyossá váló Attila-kép megindoklására, ami az ítélmester esetében bizonyosan nem magyarázható újonnan előkerült források felhasználásával.

Ugyanakkor elvitathatatlan, hogy Szabados óriási, zömmel latin nyelvű anyagot mozgatott meg, amit imponáló biztonsággal kezel. Sokat idéz, legtöbbször saját fordításában, hiszen az általa olvasott szerzők zöme magyarul nem hozzáférhető. Az eredeti szöveget minden esetben közli lábjegyzetben. Apróbb hiányai-hibái ellenére ezért könyve értékes új fejezet az előidőről szóló művek hosszú sorában.

Kasza Péter

TANULMÁNYOK A MAGYAR NYELV ÜGYÉNEK 18. SZÁZADI TÖRTÉNETÉBŐL

Szerkesztette Bíró Ferenc, Budapest, Argumentum Kiadó, 2005, 301 l.

„A felvilágosodás kori magyar irodalom egyik sajátossága, hogy szorosan össze van kötve a nemzeti nyelv ügyével”

– így kezdi Bíró Ferenc az általa szerkesztett, a korszak nyelvkérdésére összpontosító tanulmánykötet *Bevezetését*. S kétségtel-

len, az irodalomtörténet-írásban Toldy Ferenc óta a magyarnyelvűség sikertörténete uralja a 18. század második feléről szóló narratívákat, melyekben kitüntetett helyet foglalnak el részben a programok és röpiratok, részben pedig az egy-egy tudományterületen, műfajban megjelenő magyar nyelvű kezdetek: az első egyetemi előadások, a versújítás eredményei, a magyarul megszólaló regény stb. A kanonikus narratívákhoz képest a művelődés más dimenziói itt vesztesként és elhanyagolhatóként tűnnek fel, annak ellenére, hogy megszakítatlanul létezik az irodalomtörténetnek olyan vonulata is, amely az időszak nem magyar nyelvű kultúrájával foglalkozik. Fried István idézi e téren Négyesi Lászlót, Szauder Józsefet, Szörényi Lászlót (Tiszatáj, 2005, 3. sz.), de említhetnénk Tarnai Andor, újabban Andrea Seidler nevét, akiknek nyomán a felvilágosodás Közép-Európájának soknyelvűsége kutatási programként is nemegyszer megfogalmazódott. A magyarnyelvűségről szóló uralkodó elbeszélés kizáró jellege azonban alig tette lehetővé a különböző irányú eredményeknek még az összeadódását is, nemhogy egy közös módszertani elv kidolgozását, melynek során a korszak kulturális dimenziói a maguk kölcsönhatásában, együttélésükben váltak volna érzékelhetővé.

Hogy egy ilyen jellegű fordulat bekövetkezzen, ahhoz kétféle váltásra van szükség. Először is annak felismerésére, hogy a 18. század nemzeti programjainak magányos szobák mélyén történő elgondolása, baráti körben való kéziratossá terjesztése, esetleg néhány száz példányban történő megjelentetése, vagy az első magyar nyelvű irodalmi munkák, folyóiratok kikerülése a sajtó alól korántsem formálta át azon-

nal a Hungarus Magyarországot, s nem törölte el egyik napról a másikra sem a latin nyelvű kultúrát, sem az élő nemzeti nyelveket. A nyelvi homogenizálódás története így csak erős szelekcióval s a korabeli kulturális életnek egy nagyon szűk szegmensére, a szépirodalomra, ekörül pedig egy kicsiny közönségre terjeszthető ki. Ha hozzávesszük ehhez azt a válogatást, amely esztétikai, ideológiai és hermeneutikai téren történt a magyar nyelvű munkák között, akkor elmondhatjuk, hogy alig maradt *szóra érdemes*, de főképpen olvastatható és tanítható szöveg ebből a nagyon gazdag és sokrétű időszakból, melyben a közélet, az oktatás, a törvénykezés és a társasági élet még jó ideig megmaradt a maga heterogenitásában. A 18. század végi tényleges állapotok leírására inkább a multikulturalitás, a kultúraköziség, az intermedialitás módszerei lennének megfelelőbbek, míg a magyar nyelvű irodalmi és művelődési programok értelmezésében a Tolcsvai Nagy Gábor és Sándor Klára által magyarul is leírt nyelvtervezet-vizsgálat volna célravezetőbb, mely a röpiratoknak inkább a tervezetjellegét és folyamatszerűségét emelné ki ahelyett, hogy végbement, lezárult eseményként mutatná fel őket.

Fontos számolni azzal is, hogy az irodalomtörténet olyan tudományág, mely kizárólag az írott, ezen belül is a nyomtatott munkákkal foglalkozik. Textológiai, kiadói gyakorlatában nem tesz mást, mint eltérő közegekben keletkezett szövegeket írásos, majd nyomtatott művekké transzponál, vagyis az irodalomtörténet számára előbb láthatóvá, elérhetővé, értelmezhetővé teszi őket. Az irodalomtörténetnek gyakorlatilag nincsenek kidolgozott szempontjai egy kéziratossá, egy szóbeli, vagy

akár nem könyv formájú szöveg és kultúra értelmezéséhez. A második váltásnak így a medialitásvizsgálat terén kell bekövetkeznie.

A Bíró Ferenc által szerkesztett tanulmánykötet címében a hagyományozódó irodalomtörténeti szemlélethez kapcsolódik, vagyis a magyar nyelv ügyét, történetét jelöli meg tárgyként. A *Bevezetéssel* együtt hat nagy tanulmányt tartalmaz, melyek közül mindegyik a nemzeti nyelv, kultúra és identitás témakörében vizsgálódik. Bíró Ferenc részben a korábbi munkáihoz, többek között az 1994-es, nagyhatású monográfiájához (*A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Balassi Kiadó) igazodik, amikor a korszak magyarnyelvűségének aspektusait foglalja össze, részben pedig, a nemzeteszmék átalakulásának és a többnyelvűség kérdésének továbbgondolásával új szempontokat vezet be, és hangsúlyosabban emeli ki a folyamat fokozatosságát, lassúságát. Balogh Piroska és Szilágyi Márton közös munkájukban az 1790–91-es, latinul megjelenő lap, az *Ephemerides Budenses* magyar vonatkozású írásait tekintik át, Margócsy István a magyar nyelvű és a magyar nyelvi oktatás történetét foglalja össze, Pintér Márta Zsuzsanna a 18. századi színműirodalom nyelvi aspektusait vizsgálja, Csörsz Rumen István ugyanilyen szempontok szerint foglalkozik a korabeli közköltéssel, Soós István pedig II. József nyelvrendeletének fogadtatását tekinti át.

A tanulmányok a kötet cím ellenére mégsem a jól ismert narratívák, hanem a szükségesként megfogalmazott váltás jegyében születtek. Miközben a magyarnyelvűséget mint keresőfogalmat többféle kulturális területen, műfajban, médiumban és nyelvben követik végig, a vizsgált do-

kumentumállomány is természetesen bővül, így az egész kérdéskört a két legfontosabb irányba, a többnyelvűség és a medialitás felé sikerül kitágítaniuk. Ennek köszönhető, hogy bár valamennyi tanulmány összegző jellegűnek, egy dokumentumfeltáró, primér kutatást lezáró szintézisnek látszik, sokkal erősebbek bennük a tudatosan vagy látenszen felvetett és az újabb vizsgálódás számára nyitva hagyott kérdések. A továbbgondolandó problémák pedig minden értekező esetében arra vonatkoznak, hogy nem lehet megkerülni a nyelvi és kulturális viszonyrendszer figyelembevételét és azokat a szövegeket, melyek a nyomtatott irodalom hátterében a többnyelvűség hordozói voltak és maradtak.

Az egyik visszatérő probléma a tanulmányokban a latinitás és a magyarnyelvűség egymáshoz való viszonyulása. Nem ismeretlen, de nem is túl gyakori irodalomtörténet-írásunkban a latinnyelvűség kérdésének funkcionális megközelítése, vagyis azoknak a szerepeknek az áttekintése, melyeket a latin a közép-európai soknyelvűség közepette, de a magyar nyelvhez képest is, a 18. században betöltött. S ha előkerül a téma, többnyire negatívumaiban jelenik meg. A számos idézhető példa közül elég Kornis Gyulának a magyar művelődés eszményeiről szóló nagymonográfiája negyedik részére utalni (*A deák és a magyar kultúra küzdelme*), vagy BALÁZS János *Magyar deákság* című művére (Bp., Magvető Könyvkiadó, 1980), melynek egyik fejezete „a latin egyveduralmának káros következményeit” vizsgálja (15–22).

Tarnai Andor és Szörényi László munkái, most pedig a jelen kötet tanulmányai ezzel szemben azt igazolják, hogy a latin nyelvű művelődés kutatása nélkül meg-

nyugtatóan a magyarnyelvűség története sem írható meg. Jól látható ugyanis e tanulmányokból, hogy a latin nemcsak felettes nyelv és tranzitnyelv volt, ahogyan Csörsz Rumen István fogalmaz, hanem nyelvi, művelődési eszmény, kulturális identitás- és közösségképző tényező, irodalmi, művelődési és tudományos minta egyaránt. S az is látható, ugyancsak a közköltészeti anyagból vagy Pintér Márta Zsuzsanna drámatörténeti elemzéseiből, hogy a latinitásnak e funkciói nem is mindig vegytisztán jelentek meg a szövegekben és az identitástudatokban, hanem gyakran egymással és más nyelvű, esetleg eltérő rangú kulturális elemekkel párhuzamosan vagy keveredve.

Szintén fontos szempont lehet, hogy a latin nyelv birtoklása ugyan egy művelt közösséghez való hozzátartozást jelentett, de egyben garanciája is volt a térségben minimum két nyelv ismeretének. A korszak minden iskolázott embere beszélt tehát anyanyelvén kívül még legalább egy nyelvet, a latint, mely otthonossá tette számára az egész művelt Európát. Gyakori volt természetesen valamely európai nyelvben való jártasság, de egyáltalán nem volt ritka eset, hogy a nemzeti nyelvekből tudott használni valaki egyet vagy többet. A „natio Hungarica” többnemzetiségű nemzeti közössége éppúgy, mint a „Hungarus Magyarország” területi alapú fogalma, ahogyan SZÜCS Jenő is megfogalmazza (*A magyar nemzeti tudat kialakulása*, Bp., Osiris, 1997, 337), lényegében összetett fogalom: egyik eleme szerint – a genealógiai, illetve alattvalói identitás alapján – a nyelvnek közömbösnek kellett lennie, de tartalmazott nyelvi vonatkozásokat is, amennyiben a többnyelvűséget természet-szerűleg magában foglalta. Azt jelentené

ez, hogy a nyelvek külön-külön vagy együttesen, különböző helyszíneken és közegekben eltérő kultúrák hordozójaként tűntek fel. A két kifejezésnek ezt az aspektusát emeli ki, Tarnai Andorra is hivatkozva Bíró Ferenc a bevezetőben és Csörsz Rumen István a tanulmányában: azt a természetes, spontán, olykor öntudatlan többnyelvűséget, mely a mai értelemben vett multikulturalitás alapfeltétele. Programszerűen meghirdetett multikulturalitás ugyanis – a terminus szakirodalmával ellentétben – véleményem szerint nem létezik, de létezett a maga spontaneitásában a 18. század Magyarországon.

Kissé elgondolkodtató ezért Pintér Márta Zsuzsanna gondolatmenete a többnyelvű iskolai színművekről és arról a minden felekezetben megfigyelhető gyakorlatról, hogy a latin nyelvű előadásokat még a 18. század második felében is gyakran iskolai alkalmakon, ünnepeken, vagyis egy belső közösség keretein belül adták elő, míg a nemzeti nyelvű darabok nemegyszer az alapítóra, közönségre, olykor hölgyközönségre, magas rangú vendégekre való tekintettel kerültek színpadra (169, 172). A tanulmány szerző feltételezése szerint a nemzeti nyelvű előadások mögött tudatos nyelvi programot kellene látnunk. Ez néhány esetben, mint Benyák Bernáttal kapcsolatosan, valóban cáfolhatatlan. Ugyanakkor a felhozott példák többségében nincs semmiféle bizonyító adat a latin nyelv szándékos háttérbe szorítására. Jómagam inkább azt a lehetőséget fogadnám el, amit Pintér Márta ugyancsak felvet, hogy itt a közvetlen környezethez való alkalmazkodásként kellene értelmeznünk a szlovák, horvát, magyar, német nyelv megjelenését, vagyis úgy kellene látnunk ezeket az előadásokat, mint egy iskolás

képzettségű közösség kommunikációját egy nem iskolás műveltségű közösséggel, miközben a nyelvválasztás természetesen más jelentéseket is hordozhatott.

A *Ratio Educationis*, ahogyan Margócsy István elemzi (108), valóban sokat tett a magyar nyelv iskolai megjelenéséért, ha nem is annyira előírásai, mint inkább megengedő jellege által. Másfelől azonban, ahogyan Margócsy István Kornis Gyulával összhangban fogalmaz, ez az engedékenységgel egyáltalán nem jelentette a latin háttérbe szorítását, sőt éppen ellenkezőleg, a 101. paragrafusban a latint felettes pozíciójában, művelődési eszményként, közigazgatási, közvetítő, sőt örökölt nyelvként erősítette meg, KORNIS Gyula idézésében a következő érvekkel: „az ifjak a latin írókkal »necsk gyönyörűséggel, hanem haszonnal is foglalkozzanak«; azért, mert összes hazai törvényeink latinul vannak írva; mert a királyi és hatósági rendeletek ezen a nyelven vannak fogalmazva; mert az összes hivatalos tárgyalások a kormányshékeken, törvényshékeken, megyei és országgyűléseken latinul folynak; végül, »mivel a latin nyelv jóformán már szinte anyanyelvünk és sajátunkká vált« (quod linguae hujus usus quodammodo jam nativus et domesticus sit redditus), segítségével az országban élő különféle nemzetek könnyebben megérthetik egymást és könnyebben érintkezhetnek egymással» (*A magyar művelődés eszményei 1777–1848*, Bp., Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1927, I, 10). A *Ratio Educationis* – a megfogalmazásból is látszik – jól lefedte a latin nyelvet használók bizonyos körét: az oktatási rendszert és az egyébként ugyanebből a rendszerből kikerülő megyei nemesség politikai érzékenységét, hiszen a „natio Hungarica” típusú nemzet-

tudat számára amúgy is előnyt élvező latinnak a „saját”, illetve közös nyelvként való feltüntetése a birodalmi alárendeltség tényét megkerülte. S talán nem véletlen, hogy 1790-ben a Hadi és Más Nevezetes Történetek pályázatára beérkező, a latin nyelv mellett érvelő névtelen röpirat, melyre Báróczi Sándor a *Védelmezett magyar nyelv* című ellenszövegét megírta, nagyon hasonló érveket vonultat fel, mint a *Ratio*.

A bécsi udvarban tartózkodó testőrírók azonban mást tapasztaltak, azt, hogy a királyi udvarnak sem Bécsben, sem Párizsban, sem sok más európai államban nem a latin az anyanyelve, a társalgási és a művészi nyelve. A nemzeti nyelv programírói többnyire éppen a külföldi tapasztalatokat szerzett értelmiségiek, akiknek azzal kellett szembesülniük, hogy bár a latin ismerete egész Európát megnyitotta előttük, mégis másodrendűek Európához képest, mert nincs *saját* nyelvük. Tervezeteikben ezért kettős eszmény és cél jelenik meg. A Tolcsvai Nagy Gábor és Sándor Klára által ismertett nyelvtervezési modell alapján az egyik célkitűzés a nyelv státuszára, a másik a nyelv korpuszára vonatkozik, vagyis egyszerre foglalkoznak a nyelvváltozatokból létrehozandó standard nyelv gondolatával, másfelől pedig a művelt nyelv státuszának, intézményrendszerének kérdéskörével, miközben a latin és a nyugati nyelvek mindkét esetben együttesen szolgálnak mintául.

A tanulmánykötet alapján azonban úgy tűnik, funkcionális szempontból a nyelv státuszának fogalmát is érdemes tovább bontani. Másképpen jelenik meg a magyar nyelvűségről való gondolkodás a nyugati nyelvekhez, és másképpen a latin nyelvhez viszonyítva. A nyugati modell

szerint a nemzeti nyelvnek elsősorban hozzáférhetősége válik fontossá, s ez a Bessenyei által alkalmazott közboldogság-fogalom értelmezéséhez is újabb szempontot nyújt. A kultúra így elvileg szélesebb körben terjedhet, hiszen nem kell előbb idegen nyelvet elsajátítani. Bessenyei röpiratait tovább olvasva mégsem jelenti ez, hogy az értelmiségi/nem értelmiségi, művelt/műveletlen dichotómia megszűnne: a különbség megmarad, hiszen az anyanyelv sem a maga kiműveletlen és természetes állapotában, hanem standardizált szinten fog a latinhoz hasonló művelődési eszménnyé válni, mely ugyanúgy tanulás révén sajátítható el. A standard nyelvhasználat tervezett intézményrendszere, infrastruktúrája azonban szintén nyugati minták szerint jelenik meg e röpiratokban. Ismeretes, hogy Bessenyei akadémia-tervezetének felépítése és feladatainak kijelölése, de Batsányi elgondolása is sokban hasonlít a francia akadémia struktúrájára és tevékenységére.

A nyugati minták alapján változik a kultúráról kialakult felfogás is. Bessenyeinél és körénél, Kazinczynál és Kármánnál, Csokonainál (*Tempefői...*) megjelenik a tudósi szobából kilépő „társalgó” és „társas” művelődés eszménye, amely részben intézményes, iskolai tudáson alapul, de ugyanolyan fontossá válik benne a kortárs események iránti folyamatos érdeklődés és az erről való társalgás kultúrája.

Végül szintén az európai nemzetek példája indítja el azt az átalakulást, amelyet Bíró Ferenc korábbi munkáiban és itt, a kötet bevezetőjében részletesen tárgyal: a nemzet és a nyelv összekapcsolódásának folyamatát, mely a nyelvrendelettől sem függetlenül ideológiai és politikai aspektusokkal is rendelkezik. Ott áll mögötte az a

felismerés, hogy közjogi státusából adódóan Magyarország nem válhat nyugati értelemben önálló nemzetállammá még akkor sem, ha a történeti múltban rendelkezett ezzel a lehetőséggel. Az egyetlen járható út annak a kulturális önazonosságnak a megteremtése, amely végül az államiság keretei nélkül is az európai nemzetek rangjára fogja emelni őt. Érdemes lenne azonban ezzel kapcsolatban talán újra elgondolkodni azon: vajon a nyelvi, etnikai, kulturális nemzettudat erősödésével valóban háttérbe szorultak-e a nemzettudat más formái. Ismét Csörsz Rumen Istvánra kell hivatkozni, aki a többnyelvű kéziratok énekeskönyvek alapján meggyőzően bizonyítja a kultúraköziség továbbélését. Legtanulságosabb ilyen szempontból az erdélyi német és román nyelvű anyag példája, mely azt bizonyítja, hogy a kölcsönös kapcsolatok intenzitása nem mindig az etnikai elkülönülés, talán inkább a kulturális szintazonosság függvénye.

A nemesi nemzettudat esetében is megfontolandó, amit 1994-es monográfiájában maga Bíró Ferenc állít, hogy a nemesség pozíciója, anyagi helyzete, ezzel együtt öntudata éppen Mária Terézia évtizedeiben erősödött fel. A II. József rendeleteire érkező heves reakció, a nemesi nemzeti mozgalomnak az 1790-es évek elején tapasztalható, BENDA Kálmán által is kutattatott fellobbanása sem ennek a közösztudatnak a halványulásáról szól (*A magyar nemesi mozgalom 1790-ben = Uő, Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*, Bp., 1978, 64–104). A korabeli nyelvi és művelődési programok, vagy olyan szépirodalmi alkotások, mint Dugonics *Etelkája*, Virág Benedek, Berzsenyi Dániel nemzeti ódái, Kisfaludy Sándor

regéi stb. pedig éppen múltjukra, történeti szerepükre, születésükre, családfájukra, hagyományaikra, szakrálisként kezelt tárgyi emlékeikre, ebből kifolyólag pedig felelősségérzetükre hivatkozva igyekeznek aktiválni a nemesség öntudatát és szerepvállalását a kulturális közéleti folyamatokban. Mindebből azt a következtetést is le lehetne vonni, hogy a rendi tudat a művelődési programokon belül ideológiai, anyagi, tematikus szempontból nem veszít jelentőségéből, sőt kiemelt helyzetbe kerül, s az olyan típusú bírálatok, mint amilyenek Csokonai *Tempefőjében* Fegyverneki gróffal kapcsolatosan megfogalmazódnak, e rétegnek nem a kiszorítását, hanem éppen ellenkezőleg, a megnyerését tűzik ki célul.

A latin más módon vált a magyarnyelvűség modelljévé: bár a korpusztervezés során gyakran szolgált nyelvtani leírások, grammatikai kérdések mintájaként, mégis elsősorban a felettes és közvetítő szerepe válik követendővé. A magyar nyelv a többi nemzeti nyelvvel szemben ugyanazt a helyet kívánja elfoglalni, mint korábban a latin. Fontos azonban, hogy nem eltörölni, megszüntetni akarja a többi nyelvet. Bessenyei nem azt állítja, hogy bármely más etnikumnak fel kellene adnia anyanyelvét, csak azt kívánja, hogy azok tanuljanak meg magyarul. Ilyen szempontból lényeges kérdésre világít rá Soós István: II. József nyelvrendelete a németet hasonló értelemben kívánta bevezetni: nem a nemzeti nyelvek helyébe, hanem azok fölé. A vetekedés a német és a magyar nyelv között tehát, legalábbis II. József haláláig, bizonyos értelemben a latin felettes pozíciójáért zajlott.

Bizonyos azonban, hogy a latin nyelv helyzete e folyamat során lényegesen módosult. A nyelvfilozófiai jellegű fejtegetésekben egyfelől visszaminősült olyan nyelvvé, mely maga is fejlődés eredményeként alakult ki, másfelől pedig, a nyugati nyelvekkel együtt, éppen a fejlődési fázisaiban vált ismét követhető mintává. S még jó ideig megtartotta tranzitjellegét, kommunikációs szerepét is. Talán ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy 1790-ben az *Ephemerides Budenses* latin nyelven érvel a magyar nyelvű kultúra mellett. A latin nyelv státuszának átalakulását, akárcsak a budai lap rejtélyét azonban pontosabban majd feltehetőleg Balogh Piroska kutatásai nyomán lehet látni, akitől – jelen tanulmánya és a Schedius Lajosról szóló értekezése alapján – a továbbiakban egyébként is a felvilágosodás latin nyelvű irodalmának rendszeres, rendszerszerű tanulmányozását reméljük.

Bárhogyan értelmezzük azonban az *Ephemerides* nyelvi választását – ha a korabeli röpiratirodalmat, az alkalmi és közköltészetet, a magyarul író szerzők latin nyelvű műveit, a hazai német művelődést, a főúri könyvtárak francia könyvjúteményeit is ide értjük –, állítható, hogy egynyelvűvé és egykultúrájúvá az irodalomtörténet-írás rajzolta át ezt a korszakot. A jelen tanulmánykötet paradigmaváltó jelentőségét pedig éppen a sokféleség újrafelfedezésében, szakmai rehabilitálásában látom, melyet feltehetőleg a kérdéskör módszertani jellegű problémáinak átgondolása is követni fog.

Hász-Fehér Katalin

**BALOGH PIROSKA: ARS SCIENTIAE. KÖZELÍTÉSEK SCHEDIUS
LAJOS JÁNOS TUDOMÁNYOS PÁLYÁJÁNAK DOKUMENTUMAIHOZ**

Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 469 l. (Csokonai Universitas Könyvtár, 38).

DOCTRINA PULCRI. SCHEDIUS LAJOS JÁNOS SZÉPTANI ÍRÁSAI

Szerkesztette és a jegyzeteket készítette Balogh Piroska, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005, 437 l. (Csokonai Könyvtár: Források, 12).

Balogh Piroska Schedius-monográfiája és szövegkiadása az utóbbi idők egyik legmerészebb irodalomtudományi vállalkozása. Egy teljes életmű rekontextualizálására és alternatív interpretálására tesz kísérletet, a teljesség igényével. A célkettős: egyfelől Schedius Lajos (irodalom)történeti tudatban hagyományosan élő képének de-konstrukciója, másfelől eddig kiadatlan kéziratok egy részének kritikai igényű közzététele. A teljesítmény leginkább e két célkitűzés metszetében vizsgálható, hiszen az értelmezői diszpozíció szerint az elfogult és ideologikus emlékezetek külön-külön és együttesen is torz képet hagyományoztak tovább Schedius-ról, szakspecifikus kontextusokban, ráadásul a kapcsolódó (és egyben nélkülözhetetlen) szövegkritikai praxis hanyagolásával. A munka tétjének ezek fényében az tekinthető, hogy az képes-e az életművet és a mögötte álló figurát egy potenciálisan megtalált egységes szempontrendszer alapján leírni – mely kellő erővel rendelkezvén leváltja a mindmáig futó hagyományos modelleket –, s hogy sikerül-e filológiaiilag hozzáférhetővé tenni ezt a betokozódott *oeuvre*-t a további irodalomtörténeti, illetve egyéb tudománytörténeti közelítések számára.

Schedius alakja a rendelkezésünkre álló információk alapján a következőképpen idézhető meg. A német eredetű nemesi család sarja a pozsonyi és a soproni evangélikus liceumban, majd a híres göttingeni

Georg Augusta egyetemen tanul. A pesti egyetem esztétika tanszékének professzora lesz, később ógörög nyelvet és irodalmat oktat. Kármán és Pajor Urániájának munkatársa, egyebek mellett a Literarischer Anzeiger für Ungarn című folyóirat szerkesztője. A pesti evangélikus gimnázium és népiskola alapítója és reformtantervnek kidolgozója. Az első pesti jótékony nőegylet titkára, később a vakok intézetének igazgatója. Királyi tanácsos, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság, a jénai, a göttingeni és a harkovi tudós társaság tagja.

A Schedius-kép recepciótörténeti rekonstruálásakor a monográfus az előbbi vázlattól függetlenül, markáns kanonizációs eljárások megvalósulásait tárja fel. Ezek jobbára két fő vonulatra oszthatók, a „kanonikus elföldelés” (*Ars scientiae*, 15) és a „kultikus bebalzsamozás” technikáira. Többek között Toldy Ferenc akadémiai emlékbeszéde, Heinrich Gusztáv laudációja, Horváth János korszakfeldolgozása, de még Doromby Karola több ponton árnyaló, eltérő távlatú monográfiája is egy elmarasztaló irányultságú portrét rögzít Schediusról. Tanári működését, példás életvezetését elismerik, németajkú idegenségét, életművének torzószerűségét, pejoratív értelemben vett polihisztóriai buzgóságát, szakmai perifériára szoruló hatástalanságát azonban fölerősítve jellegzetessé hangsúlyozzák, a negatív összkép pedig paradigmatiszta erejűvé válik az „idegenajkú”, a

„szobatudós”, a „populáresztéta” mitológémiával együtt. A másik vonulat mintegy az előző inverzeként az evangélikus egyháztörténet beszédrendjének kultikus emlékezete, amely az iskolaalapító, a példás életet élő keresztyén pedagógus és társaságszervező képében a *humanitas* eszményének megvalósulását látja és tiszteli Schediusban, s végeredményben ugyanazt éri el: motivált és fixált nézőpontú rajzot készít.

Mindkét út elzárta Schediust és életművét a hatástörténeti érdeklődés avagy a szakmai vizsgálódás elől, a róla történő lehetséges diskurzusok lehetőségterét minimalizálva. Az egyháztörténeti kultusz szakrális működésével fagyasztotta be, az eddigi szakirodalom pedig a kortárs emlékezetekből kiinduló és a jelenig ívelő módon vette körül különféle diskurzív prekontextusokkal, emblémákká sűrített sztereotípiákkal. A dolog jelentősége azért nagy, mert mindezek indokolják, magyarázzák a vállalkozás súlyát: „A fenti recepciótörténeti áttekintés számos tanulsággal szolgálhat a Schedius-életmű jelen és leendő értelmezői számára. Mindenekelőtt jelzi, hogy egy irodalomtörténeti szakirodalomra támaszkodó értelmezés szükségképpen csupán újrarajzolná a Schedius-portré sokadszorra és egyre mélyebbre vésett körvonalait. Úgy tűnik, e portré állandósulásának legfőbb oka, hogy a kutatás nem nyúlt vissza a Schedius-életművet alkotó szövegekig; vagy ha igen, legfeljebb rövid és szükségképpen egyszerűsítő ismertetésükig jutott, szövegközpontú értelmezés helyett személyiségvonásokat vetítve föléjük. Éppen ezért nélkülözhetetlennek látszott egy olyan szövegkiadás elkészítése, mely a Schedius-életmű szegmentumait immár magyar

fordításban is közzéteszi. A különféle szerepkörök kapcsán, melyeket a szakirodalom Schedius nevéhez kapcsolt, szintén nem az át- vagy újraminősítés vezethet termékenyebb értelmezéshez, hanem a szerepek, tevékenységi körök szöveges (levéltári) dokumentumainak feltárása. A szerepkörök sokfélesége azonban nemcsak megnehezíti az effajta kutatást, hanem önmagában véve is értelmezendőnek bizonyul: milyen tudomány- és műveltségmodell állhat e sokirányú, polihisztori pálya mögött? Ilyenfajta értelmezésre aligha kerülhet sor kronologikus, portréközpontú elbeszélés keretein belül, mely egészszelvű, fejlődésalapú sorrendiséggel dolgozik. Ez éppígy nem kedvezne a különböző tudománytörténeti diskurzusok egymástól elszigetelt Schedius-vonatkozásai közötti kohézió megteremtésének sem. Az »összhang mindenben« patetikus-morális vezérelve talán a kutató számára is megszívlelendő”. (*Ars scientiae*, 35.) A monográfus maga is megfogadta a morális-patetikus vezérelvet: az *ars scientiae* hermeneutikai rekonstrukciójával koherens és adekvát kontextust és keretet talált Schedius személyének, illetve szöveggyatékának újraértéséhez.

A tradicionális hagyományhorizontok *mögé* nyúló aprómunka az öröklött és örökített minták alapján rakja össze Schedius központi elv felé mutató fejlődésrajzát, arra figyelve, hogy a pályafutás milyen gyakorlatias, eszközszerű elemek alkalmazásaiból épül fel. Számba veszi Schedius szociológiai, családtörténeti hátterét, a tanári és tudósi példákat, pedagógiai módszerét, reformterveit, tudomány-szervezői, intézménytörténeti szerepvállalásait. Mindeközben sor kerül folyóirat-szervezői tevékenységének ismertetésére,

feminitás-konceptiójának kibontására és eszmetörténeti elhelyezésére, a magyar kritikátörténetben való pozicionálására, színház- és társaságszervezői jelentőségének taglalására, vagyis mentalitástörténeti, intézménytörténeti távlatú átvilágítására. A pozsonyi, a soproni és természetesen a göttingi évek is felelevenednek, utóbbi egészen mély dimenziókban, az ott elsajátított módszerek, az ott kialakított kapcsolatrendszer, az ideológiai, tudományelméleti, életvezetési praxis kialakulásának részleteiig. A göttingeni súlypont nem véletlen, hiszen a munka első egyharmadának retorikáját lényegében annak bizonyítása szervezi, miszerint a göttingeni paradigma a fészke annak a humanitáskonceptiónak, mely a tudomány művészetét, a *Principia Philocaliae* ideologikumát jelenti, mely a *philokaliának*, a szépség tudományának konstitutív szerepet szán, s mely mindezzel összhangban alkotja meg multidiszciplináris érvénnyel az *ars scientiae*t.

A monográfia hipotézise szerint tehát az ún. *göttingeni paradigma* a kulcsa, implicit szemléleti kerete Schedius tudomány-szervezői, művelődésszervezői és oktatás-szervezői törekvéseinek, de cizellált, módosított összefüggésekben. Balogh Piroska Luigi Marino nyomán változtat Békés Vera nagyhatású Göttinga-elméletén, amennyiben a „Göttinger Geist” szemléleti alapvonása nem elsősorban a filozófiával való összefonódottságában ragadható meg, mint inkább antropocentrizmusában. Ebben a kontextusban válik adekváttá a *neo-humanizmus* címkéje is, mely minden más történeti humanitás-konstrukciótól független, autonóm kategória. A tudomány-szemlélet másik fontos jellemzője az interdiszciplinaritás, mely itt egy univerzális

vizsgálati módszer kialakításának igyekezetét, s egy univerzális tudományos szótár metadiskurzusának megalkotását jelöli egyszersmind. Utóbbi a hipertextus működési elvével analóg módon egy szaktudomány terminológiáját egy adathalmaznak tekintve, ennek csomópontjait belső utalásokkal más szaktudományok csomópontjaival köti össze. Ebben a típusú linkrendszerben jut konstitutív szerephez például az *organizmus* fogalma. „Ha pedig létezik univerzális vizsgálati módszer és a szaktudományok nyelvei között áthallásos csomópontokat biztosító szótár, szükségképpen körvonalazható valamiféle egyetemes hermeneutikai tudomány, a *scientia scientiarum*. Pontosabban, mivel minden tudomány teleologikusan az emberre irányul, *scientia humanitatis*.” (*Ars scientiae*, 271.) Ez a mintákat, törvényeket, módszereket, elképzeléssort, nézetrendszert jelölő, egységes előfeltevésekkel rendelkező koherens gondolati és metanyelvi konstrukció tehát az, melyben az egyetemes vizsgálati módszerek és egyetemes tudományos szótár megalkotásán keresztül egy univerzális „embertudomány” kialakítása megvalósulhat. Schedius feltételezett intenciója ennek az egyetemes tudomány-szemléletnek az alkalmazása egy hermeneutikai szituációban, folyamatosan az organikus személyiségre és létformára vonatkozóan. Társadalom- és államelmélete egy univerzális modell, az *organizmus* sajátos változatának megteremtése, földrajzi munkássága az *affinitas*, azaz a kölcsönhatás jelenségének tudománytörténeti igazolása. Ezekre alapozva, de az esztétika tudományán keresztül körvonalazódik nála az egyetemes tudomány konstellációja, a *scientia humanitatis*. A *humanitas* göttingi eszménye különféle diszciplináris alak-

változatokban jelenti lényegében ugyanazt; működik mint minta, mint modell, mint alakulástörténet vagy mint környezet. A *Principia philocaliae*, Schedius középonti esztétikai értekezése ennek a jegyében fogant, ez az elsődleges kontextusa.

A *Principia* szépségdefiníciója két humanitás-variáns meghatározását adja: „Az anyag és az erő közötti belső és egyenrangú kapcsolat az, amely az objektumban a szépséget eredményezi, a szubjektumban pedig az *emberi természetet*, azaz a tökéletes humanitást alkotja. Ebben az összefüggésben a humanitás, mely szót nagyon sokféle értelemben használnak, *belső*, azaz *szubjektív szépségnek* nevezhető, mely a szubjektumban lakozik; az a szépség pedig, amely az objektumban tűnik fel, *külső*, azaz *objektív szépségnek* mondható. A *humanitás* eme alapjára épülnek a *tudományok*, és ebből azok határait szélesebbre lehet vonni és pontosabban meg lehet határozni, mint azt többen gondolják.” (*Doctrina pulcri*, 418.) A *philokalia* tehát mint a *humanitas* tudománya értenődő, jelenti a szépség befogadására való rendeltetésünket, és magát a világban megnyilvánuló szépséget egyszersmind. A *humanitas* birtokbavétele megkövetel egy általános tudományt, az *ars scientiaet*. Ahhoz azonban, hogy a *humanitas* tudománya megragadhatóvá váljék, szükség van központi alkotóelemének meghatározására. Az ehhez vezető utat mutatják a monográfus szerint Schedius esztétikai tárgyú írásai. A *humanitas* alakváltozatainak (*organizmus* az államelméletben, *affinitas* a környezetleírásban) értelemadó kerete tehát az esztétika, melynek tudománya – ahogy ezáltal magának a *humanitast*nak a tudománya is – a *philokalia*. Ez az a logikai kör, mely Schedius műveinek,

főművének, életének értelmező kerete lehet, melynek kibontását, feltárását elvégzi Balogh Piroska, meggyőzően bizonyítva (és nem mellékesen dokumentálva), hogy nem csak lehet, hanem az is.

Az *ars scientiae* tehát az a metatudomány, melyben az életút alakzatai egységesen magyarázhatók, melynek fényében a zavaró heterogenitás, a széttartó és dehonesztáló polihisztor-lét logikussá, következetessé válik. E mögöttes ontológiai tudományszemlélet a korában is fura tevékenységrend, az általános Schedius-praxis értelme. Ugyanannak az idealitáskonstrukciónak a heterogén életszegmentumokban történő applikálása éppen a lényegi jegy, hiszen ez biztosítja a körvonalazott Schedius-diszciplína holisztikus és univerzális irányultságát. Az egyetemes vizsgálati módszer a szaktudományok nyelvei között áthallásos csomópontokat biztosító szótár segítségével lesz egyetemes hermeneutikai tudomány, melynek közvetítő nyelve a latin. Ezáltal válik beláthatóvá, hogy az mint diszciplináris *lingua franca* fontos Schedius számára, s köze sincs az „idegenszívűséghez”. A társiaság, a közösség ennek kontextusában válik szellemi organizmussá a nevelés által, az új társaság szervező létformák meghonosítása és favorizálása ezáltal nyer teoretikus alapot. Schedius identitásalakzata, az *Ungern*, a virtuális szellemi közösség, a *Gelehrtenrepublik* vágya, a női principium mint a szépség érzékelhető világba hozatala a feminitás és a művészet egybetartozásának jegyében, az Urania folyóiratcím (!), de általánosan a színházi aktivitás vagy a recenziók ösztönzése is mind ezáltal nyerik pozitívításukat.

„Ama sokak szerint visszafojtandó, alantasan pozitivistá természetű örömmön

kívül, melyet akár a Schedius-életművet, akár a *historia litteraria* hagyományát kutató filológus érezhet a hermeneutikai játéktér szövegbázisának kumulatív gyarapodása fölött, más oka van e művek emlegetésének.” BALOGH Piroska ezt egy korábbi tanulmányában írja, jellemzően ez idáig kiadatlan Schedius-textusokra utalva (*Lexikonok és narratívák: Schedius Lajos irodalomtörténet-írói kísérletei = Historia litteraria a XVIII. században*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, TÜSKÉS Gábor, Bp., Universitas, 2006, 177). Monográfiájának olvasója – belülről fakadó, önnön tiszteleteli csodálatán kívül – minduntalan ezt a folyamatos örömet érezheti ki a sorokból, a „hermeneutikai játéktér” permanens kumulációja feletti örömet, mind a szövegkiadásban, mind a Schedius-könyvben. Az örömon túl már csak a szakmai alázat lehet nagyobb a szerzőben (mintegy 60 idézett Schedius-szöveget, 27 periodikumot és 550 irodalmi tételt jegyez munkája), és az a koncepciózusság, amellyel könyvét megalkotta. Munkájának nagyságrendjére jellemző, hogy négy ösztöndíj nyújtott neki háttérrel kutatásához, mely többek között berlini, bécsi, pozsonyi és göttingeni levéltári helyszíneket jelent. Alaposságát jól mutatja, hogy például az illető tudományeszmény kapcsán felmerülő selyemhernyótenyésztés vonatkozó korabeli szövegnyomait is felkutatja (*Ars scientiae*, 81, 52. sz. lábjegyzet). Az értelmező nyelv adekvát és érthető használata, a világos és folytonosan az oknyomozó logika hitelére apelláló argumentáció, az aprólékos és egyben monumentális, vagyis lenyűgöző filológiai apparátus végig biztonságot ad munkájának olvasása közben. A „túl nagy” biztonság azonban talán az egész vállalko-

zás gyenge pontja is egyben. Megeshet ugyanis, hogy az olvasó egy idő után éppen emiatt esik zavarba. A gondolatmenet erőteljes, célorientált, minduntalan ugyanoda „kilyukadó” – jó példa lehet erre a Schedius javaslatára megválasztott kántortanító esetének kiemelése, aki éppenséggel göttingeni tankönyveket használ az oktatásban (*Ars scientiae*, 136). A határozott, több szinten levédett érvelés és bizonyítás olyannyira tökéletes, olyannyira nem hagy maszatot a szöveten, hogy éppenséggel azt a kérdést veti fel, lehet-e egy életút és életmű ennyire világosan és kielégítően megfejthető. Hogy – egészen lesarkítva – ennyi-e a titok nyitja, és nem bonyolultabb-e ez az egész ennél?

A kérdés művi, hiszen akinek fenntartásai vannak, az nyomába eredhet az igazának, bejárva *legalább* azt az utat, amit a szerző. Nemigen lesz ilyen vállalkozó. Balogh Piroska a könyv egy összegző fókuszpontján további Schedius-szöveggondozásokat és kutatásokat sürget, tekintettel újabb szövegei felbukkanásának esélyére, „lezárt képletek helyett továbbépíthető kezdetként” (*Ars scientiae*, 67). A *Doctrina pulcri* kísérőtanulmányában így fogalmaz: „Jelen értekezés csupán arra vállalkozott, hogy hozzáilleszti azt [ti. a *Principia philocaliaet*] az életmű kapcsán megrajzolható koncepciók és eszmetörténeti háttér főbb irányaihoz, kijelölve az újraértés lehetséges kérdésfeltevéseit.” (*Doctrina pulcri*, 418.) E feladatoknak, a *Principia philocaliae* monografikus feldolgozásának, további projektszerű Schedius-kutatásoknak nem igazán lehet más az illetékese, mint maga Balogh Piroska vagy az ő csapata. Bár hangsúlyozza, hogy a szakma számára nyitott terepnek ítéli az *ars scientiae* professzorának életművét,

könyvével akaratlanul is kijelöli az irányokat és tereli a diskurzust. Ennek a témának ő lett a gazdája. Felelősség szempontjából nemigen kell féltetni emiatt, de ha azt szeretné látni, hogy a közeljövőben feltűnnek innen is, onnan is a Schedius-tanulmányok, akkor előre láthatóan csatlódnia kell majd – erős koncepciója révén ugyanis az ő „nagyelbeszélése” is szükségszerűen emlékeztet a monolit narratívák jegyeire és habitusára, még ha az intencionálisan a „hermeneutikai játéktér” szabadságfokának növeléséért született is meg.

A mintegy 400 lapos forráskiadás hat esztétikai tárgyú szövegdarabot tartalmaz. Egy értekezést – a göttingai Heyne professzor által kidolgozott ún. *archeológiai módszer* applikációját –, egy vizsgadolgozatot, egy *Aesthetica* címet viselő kéziratot, egy előszót Lesage *A sánta ördög* című művének fordításához, egy *A' Szépség' tudománya* címet viselő tanulmányt, illetve az esztétikai „főművet”, a *Principia philocaliae*t. Ez a szövegkorpusz biztos bázisát jelenti Schedius rekanonizációjának, a monográfiának is több szempontból alapját képezi. Az eredetileg latin nyelvű szövegek fordításait – az előszó és a vizsgadolgozat kivételével – Balogh Piroska készítette. Az értekezés, az *Aesthetica* és a *Principia* szöveghű latin eredetije egyaránt bekerült a kötetbe. A függelék rövid életrajzot, annotált, válogatott bibliográfiát, szövegismertetőt és latin szakkifejezés-magyarázatot is tartalmaz. A szövegkiadásra szintén jellemző tehát a monográfia igényessége és maximalizmusa, ugyanakkor az is rendkívül beszédes, hogy a kísérőtanulmányban Balogh Piroska kriminológiai metaforikát alkalmaz *alibik*, *nyomok* és *gyanakvások*

szóválasztással. Jelentőségét nem igazán kell bizonygatni: csak azzal, hogy a *Principia philocaliae* szövegét hozzáférhetővé tette, több értelemben is az utóbbi jó pár év magyar filológiájának egyik *korszakos* tettét hajtotta végre a szövegrendező.

Recenzens felsült, amikor a kötetekben ellentmondásokra vagy hibákra igyekezett bukkanni. Ami a becsület kedvéért felvethető, csupán két apró megjegyzés. Egyfelől az, hogy érdemes lett volna Schedius több helyen előforduló „nyelvművelő” érdemei helyett valamilyen más kifejezést alkalmazni; legalább SÁNDOR Klára vonatkozó tanulmányai óta tudhatjuk (pl. *Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés = A magyar nyelv kézikönyve*, főszerk. KIEFER Ferenc, Bp., Akadémiai, 2006, 958–996), hogy nem volt a mai értelemben vett nyelvművelés a korszak nyelvfejlesztő-nyelvtervező-standardizáló tevékenysége. Ha erre nem reflektálunk, mindannyian hamis folytonosságot tételezünk föl továbbra is napjaink nyelvművelés-értelmezése és a korabeli gyakorlat között, mely kettő egészen egyszerűen inkompenzurábilis. Úgy tetszik, ezen inkompenzurábilistást egészen addig kell jelezniünk, amíg kikopik a téves folytonosság, összecsúsztatás felfogása a konszenzuális tudásból. Másfelől talán gyümölcsöző lett volna az első recepciótörténeti részben a kanonizációs technikákat a Békés Vera által éppen a *Hiányzó paradigma* című Göttinga-könyvben kidolgozott *zárványtipológia* tükrében is értelmezni. A Toldy Ferenc által véghezvitt kanonizációs gesztus ugyanis a zárványosítás első fokozatát jelentő *kuriózzummá-archiválás* metódusát követi. Ez a szemléltető modell azért lehet produktív, mert képes leírhatóvá tenni pszichológiai folyamatokat szakmai rivali-

zálás, versengő presztízs és egyebek formájában, melyek a Toldy által véghezvitt, oly hatalmas befolyásoló erővel bíró normateremtő, sőt hagyományteremtő mechanizmusokat is képesek tovább árnyalni, még érthetőbbé tenni. (Ennek kapcsán említendő meg zárójelben, hogy T. ERDELYI Iona esettanulmányában [*Egy kései kiengesztelés kísérlete: Néhány megjegyzés a Pyrker-pör kapcsán*, ItK, 1996, 630–648] a Balogh-monográfiában is többször felbukkanó Pyrker László püspök kanonizációs kiiktatásának, de az egész Pyrker-pörnek is kísértetiesen hasonló a természetrajza, mint Schedius akadémiai „elnémitásának”...)

FÓRIZS Gergely közelmúltbeli, a neohumanizmus fogalmát is boncolgató, nagy ívű dolgozatának végén kiemeli a Schedius-szövegkiadást és az akkor még kéziratban lévő monográfiát (*A Poétai harmonistika koncepciójának forrásai és eszméletörténeti kontextusa*, ItK, 2006, 46). A neohumanizmus kutatásának kétségkívül jól érzékelhető felvirágzását éli a mai magyar irodalomtörténeti szakma, izgalmas fejlemények, újabb és újabb korrelációk, összefüggések, textusok és adatok

előkerülésével, továbbiak ígéretével, melyek egy új eszméletörténeti korszakfelfogás és mentalitásminta körvonalazódásán túl többek között Berzsenyi Dániel, Fáy András, Szemere Pál, Döbrentei Gábor, Szontágh Gusztáv, Hetényi János, Kis János, Teleki József szövegeit hívhatják elő és érthetik újra, s melyben kulcsfiguraként jelenik meg Schedius Lajos. Mindebben pedig Balogh Piroskának megkerülhetetlen szerepe, hatalmas érdeme van.

A „hermeneutikai játéktér” kifejezése felidéz egy gondolatot, melyet GADAMER mond a *Nyelvek sokfélesége és a világ megértése* című írásában (Athenaeum, 1991/1), amikor Heidegger *es weltet* terminusát kommentálja: „Valóban, ha ezt mondjuk: a világ világol, valami egészen lényegeset fejeztünk ki: a nyitott horizontokba való feloldódást, a sokféle nyitott horizonton keresztül vezető utat.” Balogh Piroška könyvének olvasása a „világlás” élményével képes megajándékozni a kitarító olvasót. A nyitott horizontok ajándékánál pedig nemigen kívánhat az ember többet.

Bodrogi Ferenc Máté